

Tyrimo ataskaita: Sėkminga visuomenė per socialinių kooperatyvų kūrimą Lietuvoje

Parengė: Remigijus Civinskas

2022

Turinys

1. Įvadas	3
2. Socialinių kooperatyvų studijų laukas	7
2.1 Sampratos ir konceptualios tyrimų prieigos	7
2.2 Socialinių kooperatyvų verslo modelis	12
2.3 Socialinių kooperatyvų teisiniai pagrindai.....	18
2.4 Socialiniai kooperatyvai Lenkijoje: teisinis reguliavimas, modelis ir veiklos bruožai ..	21
2.5 Socialinės ekonomikos įmonės Lietuvoje ir Socialinių kooperatyvų steigimo galimybės	25
3. Kokybinis tyrimas: socialinių kooperatyvų steigimo Lietuvoje galimybės.....	33
4. Išvados ir rekomendacijos.....	40
Panaudota medžiaga: literatūra, teisės aktai, dokumentai ir kiti šaltiniai	47

1. Įvadas

Svarstymai apie socialinio verslo ir atskirų jų formų (įtraukiant ir socialinius socialiniai kooperatyvus) yra pakankamai ryškūs praktikų, akademikų ir politikų kalbėsenose (Borzaga et al, 2020; Defourny, Nyssens, 2017; Adomaitytė-Subačienė et al., 2020; Bartkutė, Skėruvienė, 2022). Moksliniai ir ekspertų sukurti diskursai apima skirtingas temas, nagrinėja socialinių kooperatyvų reguliavimo, priežiūros veiklos problemas skirtinguose empiriniuose kontekstuose. Pirmiausiai, mokslininkai ir viešosios politikos analitikai siekia apibrėžti socialinio verslo sampratas bei susieti jas su įmonių veiklos modeliais (teisinėmis formomis, organizaciniais modeliais) ir verslo praktikomis (Defourny et al, 2021). Taip pat ieškoma atsakymų į klausimus, kodėl ir kaip atskirose šalyse įsitvirtino ir dominuoja vienos arba kitos kooperatinės socialinio verslo organizacijų formos. Pavyzdžiui, mokslininkai analizuoja kaip kooperaciniai judėjimai, valdžių politikos, kultūrinės tradicijos bei eilė kitų veiksnių paveikė socialinių kooperatyvų plėtotę atskirose Europos šalyse (Göler von Ravensburg et al., 2021).

EK, EBPO paskatino Lietuvoje diskusiją dėl socialinio verslo ekosistemos ir jos plėtojimo (OECD/EU, 2019; Borzaga et al., 2020), EK komunikatas, 2011; CIRIEC, 2017). Lietuvos XVII-osios vyriausybės politika bei teisėkūros iniciatyvos aktualizavo diskusiją (parengta socialinio verslo koncepcija ir sekusios paramos priemonės (LR Vyriausybės nutarimas, 2013; LR EIMIN ministro įsakymas, 2015). Vis eilė viešosios politikos studijų, mokslinių straipsnių buvo parengta minėtų iniciatyvų kontekste. Vis tai padėjo išgryninti socialinio verslo sampratas, sąvokas ir pan. (pavyzdžiui, atsakyti į klausimus, kuo skiriasi socialinis verslas nuo ir socialinės įmonių veiklos). Kita vertus, atliekami tyrimai buvo sufokusuoti į bendresnę tematiką, neapimančią siauresnių socialinio verslo formų. Socialinių kooperatyvų tema buvo viešosios politikos analizių, galimybių studijų bei diskusijų paraštėse. Tai galėjo lemti daugelis veiksnių, bet įtikinamiausia yra kooperacinė veiklos, kaip socialinio verslo idėjos nesupratimas ir nepatrauklumas. Kita vertus, viešosios politikos analitikai ir mokslininkai nepakankamai aiškinasi, kodėl Lietuvoje neveikia socialinių kooperatyvų modelis ir kodėl nesusiformavo kooperatinis judėjimas.

Tyrimo tikslas: išanalizuoti ir įvertinti dabartines galimybes steigti socialinius kooperatyvus Lietuvoje

Tyrimo uždaviniai:

1. Išnagrinėti mokslines publikacijas ir praktines studijas nagrinėjančias socialinių kooperatyvų veikimą bei jų steigimo ir plėtros kliūtis.
2. Išanalizuoti teisinį reglamentavimą susijusį su socialinių kooperatyvų veikla bei jų kūrimosi galimybėmis.
3. Išanalizuoti priežastis trukdančias Lietuvoje kurtis socialiniams kooperatyvams.
4. Pristatyti Lenkijos socialinių kooperatyvų atvejį ir praktikas.

Taikyti metodai. Šiame tyrime panaudotas atvejo analizės, lyginamasis bei kokybinės analizės prieiga. Kokybinio tyrimo panaudojimas leido suprasti dalyvių požiūrius į socialinius kooperatyvus iš skirtingų ekspertinio ir praktinio žinojimo perspektyvų. Kita vertus, nagrinėjamas reiškinys suponavo kokybinio interviu (taikant individualaus ir grupinio interviu formas) ir dokumentinės bei atvejo analizės derinimą. Atliekant tyrimus koncentruotasi į informantų nuomonę, patirtis, istorijas kuri buvo susijusi su jų ilgalaikiu įsitraukimu į socialinio verslo paramos politikas, socialinių įmonių veiklas bei asociacijų (veikiančių socialinių, socialinės globos, asmenų įdarbinimo srityse) advokacijas.

Remiantis atliktu lauko tyrimu ir mokslinė problematika buvo keliamos kokybinio tyrimo problemos:

1. Socialinių kooperatyvų steigimui nėra susiformavusių palankių veiksnių (socialinio verslo ekosistemoje bei kooperaciniame judėjime) ir poreikių bei paskatų.
2. Socialinių kooperatyvų verslo modelis nėra priimtinas daugeliui socialinės ekosistemos dalyvių.

Analizuojant socialinio verslo bei ekspertų nuostatas, požiūrius ir veikimą, atlikti pusiau struktūruoti interviu. Tyrimui pasirinktas tikslinis imties sudarymas. Sudarant respondentų žemėlapi (informantų planą) buvo atsižvelgiama į dalyvavimo faktus, kurie nustatyti remiantis ankstesniais ekspertų, mokslininkų tyrimais. Dalyvavimo faktai surinkti studijose, dokumentuose, interneto puslapiuose. Atliekant atranką buvo atsižvelgiama į dalyvavimo patirtis ir ekspertinį žinojimą susijusį su socialiniu verslu.

Informantų atranką lėmė keli kriterijai (pagal tyrimo objektą bei uždavinius): 1) informantai turėjo būti aktyvūs dalyviai tradicinių kooperatyvų, socialinio verslo vystymo arba socialinių paslaugų tyrimuose, paramos politikų formavime, advokacijose; 2) socialinio verslo praktikai (informantai patys vystantys verslą, vadovaujantys NVO, socialiniai entrepreneuriai); 3)

mokslininkai (socialinės ekonomikos bei NVO tyrimų lauko), įsitraukę į politikos formavimo procesą (užsakomųjų tyrimų atlikimas, politikų ar atsakingų institucijų konsultavimas ir pan. Atsirenkant informantus buvo atsižvelgiama į jų dalyvavimo patirtis ir žinias. Informantų atrankai buvo taikomi kompleksiniai kriterijai: patirtis socialinės ekonomikos srityje, socialinio verslo rėmimo politikos (turinio ir proceso) supratimas. Pagal šiuos kriterijus išskirtos 3 informantų grupės (žr. lentelę).

Kokybinio tyrimo informantai

Socialinio verslo paramos, kooperatyvų ir socialinių paslaugų politikos ekspertai	Socialinio verslo ir NVO praktikai	Mokslininkai ir akademiniai tyrinėtojai
5	2	3

Kokybiniame tyrime dalyvavo 11 informantų. Grupinio interviu metu dalyvavo 6 ekspertai. Į individualius interviu įsitraukė 5 informantai. Interviu atlikti skirtingais būdais: tiesioginių susitikimų metu ir nuotoliniu būdu (pasinaudota internetinėmis video pokalbių priemonėmis; keli interviu atlikti telefonu). Interviu metodu gauti duomenys nagrinėti remiantis temine metodologija. Atliekant tyrimą informantų nuomonės anonimizuotos siekiant didesnio atvirumo.

Kokybinio tyrimo instrumentas. Interviu panaudotos 7 klausimų grupės. Jos išdėstytos nuosekliai. Pradėjus interviu, informantų klausta apie jų sąsajas su socialiniu verslu, kooperaciniu judėjimu ar socialinių paslaugų teikimu. Tuomet pereita prie klausimų, susijusių su socialinių kooperatyvų modelio žinojimu, poreikiu, galimo steigimo paskatomis ir apribojimais. Vėliau pereita prie klausimų susijusių su galimu socialinių kooperatyvų modeliu. Klausimai (individualių interviu metu) buvo koreguojami atsižvelgus į informantų patirtis, atskirų temų supratimą ir kt. Svarbu pastebėti, kad informantai galėjo keisti interviu tematiką priklausomai nuo jų turimos informacijos ir nagrinėtų klausimų supratimo.

Kokybinio tyrimo etika. Ekspertai laikėsi aukštų kokybinio tyrimo etikos standartų. Atliekant kokybinį tyrimą buvo gautas aiškus sutikimas ir jo sąlygos (aptartas anonimiškumas, temos). Kokybinio tyrimo pradžioje buvo primenama svarbi informacija apie anonimiškumą ir konfidencialumą. Taip pat, kokybinio tyrimo atlikėjas aptarė interviu taisykles (pavyzdžiui, interviu nutraukimas, tolesnis darbas su interviu medžiaga bei gautų rezultatų saugojimas).

Fokus grupė	
Kodas	Vaidmuo
INF1	Socialinis etrepreneris – ekspertas, Socialinio verslo vadovas, socialinio verslo iniciatyvų kūrėjas, ES remiamų socialinių, socialinio verslo projektų vertintojas
INF2	Mokslininkas, NVO ir socialinės ekonomikos ekspertas.

INF3	NVO atstovas, Socialinių įmonių asociacijos atstovas.
INF4	NVO atstovas, Socialinių darbuotojų asociacijos padalinio vadovas.
INF5	Ekspertė, Valstybės įstaigos atsakingos už socialinio verslo rėmimą atstovė
INF6	NVO atstovas, Globos įstaigų darbuotojų asociacijos atstovas.
INF7	Ekspertas, Socialinio verslo asociacijos atstovas.
Individualūs interviu	
INF8	NVO atstovas, Vilniaus rajono kaimiškos bendruomenės pirmininkė.
INF9	NVO atstovas, Įdarbinimo įmonių asociacijos vadovė.
INF10	Mokslininkas, Socialinės ekonomikos ekspertas.
INF11	Socialinio verslumo ekspertas, Socialinio verslo vadovas, socialinio verslo iniciatyvų kūrėjas, ES remiamų socialinių, socialinio verslo projektų vertintojas

2. Socialinių kooperatyvų studijų laukas

Socialinių kooperatyvų judėjimas, verslo modelis, kaip reiškiniai domino tik mokslininkus, bet ir politikus – valstybės tarnautojus, tarptautinių organizacijų pareigūnus. Pastarieji dažnai užsakinėja viešosios politikos ar kitas studijas siekdami išsiaiškinti šio modelio naudas ir trūkumus. Šioje dalyje bus siekiama išnagrinėti socialinių kooperatyvų sampratą, tyrimų problematiką bei šio modelio formos ypatumus.

2.1 Sampratos ir konceptualios tyrimų priegijos

Socialinio kooperatyvo sąvoka. Dauguma fundamentalių NVO, nepelno sektoriaus ar socialinių įmonių studijų socialinius kooperatyvus priskiria keliems organizacijų tipams: 1) nepelno siekiančioms organizacijoms / įmonėms; 2) socialinėms įmonėms (Salamon & Sokolowski, 2018). Socialiniai kooperatyvai yra tapatinami su nepelno sektoriumi ir socialine ekonomika (Evers & Laville, 2004). Kita vertus, jie – vienareikšmiškai priskiriami ir socialinėms įmonėms (Borzaga et al., 2020).

Moksliniam ir ekspertiniam diskurse nėra esminių konceptualių nesutarimų dėl socialinių kooperatyvų sąsajų su nepelno organizacijomis. Vis dėlto, tam tikri klausimai neleidžia pasiekti visiško konsensuso. Pirmiausiai, mokslininkams kyla klausimai dėl ribų ir skirtumų tarp socialinių ir kitų ekonominės veiklos kooperatyvų (ypatingai tarp vadinamų tradicinių ir darbuotojų įsteigtų). Kita problema, yra susijusi su hibridiniu socialinių kooperatyvų organizaciniu pobūdžiu apimančiu verslo ir socialines dimensijas.

Dažnai pastebima, kad yra hibridinio pobūdžio organizacijomis, kai jos veikiančios atliepia ir individualius narių interesus, ir visuomeninį / viešą (pavyzdžiui, kai kurie žemės ūkio kooperatyvai atstovaujantys narius, o kartu ir vietos bendruomenes) (Krlav & Anheier 2020; Bretos et al. 2020). Trečia problema yra susijusi su nevienareikšmiais akademikų ir ekspertų požiūriais į socialinius kooperatyvus. Europos mokslininkai (ypatingai pietiečiai) nekvestionuoja socialinio kooperatyvo sąvokų dėl skirtingų reikšmių persidengimo. Italų, ispanų, portugalų ekspertai kooperatyvus sieja su socialinėmis ir lokaliomis veiklomis, viešųjų paslaugų teikimu ir aišku socialinio intereso atstovavimu (von Schnurbein, & Hengevoss, 2020; OECD, 2022; Abramson & Billings 2020). Tuo tarpu amerikiečių mokslininkai ir praktikai kiek skeptiškai vertina „laisvą“ socialinio kooperatyvų sąvokos naudojimą. Mokslininkai aiškina, kad dalis kooperatyvų yra neabejotinai socialinės įmonės (ar socialiniai kooperatyvai). Jų manymu,

socialinių kooperatyvų apibrėžimui yra kritiškai reikšmingi narių veiklos motyvai bei interesai, o ne tik organizacijos forma ir kapitalo prigimtis (Harper & Parekh, 2021). Be to, anglosaksų mokslininkai dažniau socialinius kooperatyvus sieja su bendruomeninių kooperatyvų (angl. community co-operative) sąvoka (Webb & Novkovic, 2014).

Mokslininkų ir jais sekančių praktikų požiūrius lemia skirtingos socialinės minties tradicijos, kooperacinio judėjimo paveldas ir skirtingi socialinių kooperatyvų modeliai ir jų veiklos kontekstai įtakoja požiūrius ir sampratas. Taigi, šios diskusijos verčia skirti dėmesio socialinio kooperatyvo sampratomis ir sąvokų apibrėžimui

Socialinių kooperatyvus galima apibrėžti labai paprastai, - **kooperacinė bendrovė veikianti socialiniu intereso pagrindais**. Taip pat socialinis kooperatyvas yra dažnai suprantamas, kaip socialinės įmonės forma/modelis. Kita vertus, šis nesudėtingas apibrėžimas kelia daug neaiškumų gilinantis, kas yra socialinis interesas ir kokios veiklos apibrėžiamos, kaip socialinės. Taigi, sudėtingesni apibrėžimai apima ir interesų derinimą (privatų - socialinių), kapitalo ir naudų pasiskirstymą ir verslo modelio charakteristikas. Norint išsiaiškinti socialinių kooperatyvų apibrėžtis buvo atlikta sąvokų sintezė remiantis svariausiomis pastarųjų metų studijomis (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Socialinių kooperatyvų sąvokos ir sampratos

Kooperatyvas yra socialinės įmonės teisinė forma. Jų tikslas yra ne tik tenkinti narių, bet ir bendrąjį interesą, sprendžiant tam tikras socialines ir ekonomines problemas. Socialiniai kooperatyvai, kaip ir kitos socialinės ekonomikos organizacijos atliepia visuomenės socialinius poreikius (paslaugos teikiamos ne kooperatyvo nariams), siekia socialinio poveikio taikydami specifinį verslo modelį.	OECD, 2022, p. 16; 32.
Socialinės kooperatyvo modelis skiriasi nuo tradicinių savitarpio palaikymo organizacijų (t.y. kooperatyvų ir savitarpio pagalbos asociacijų) tuo, kad atliepia ne tik narių interesus, bet ir tarnauja visos bendruomenės ar specifinės grupės interesams bei įgyvendina socialinius tikslus.	Defourny et al., 2021b, p. 12.
Socialinės įmonės (socialiniai kooperatyvai ir kitos panašios bendrovės, turinčios įvairų juridinį statusą) veikia paslaugų – sveikatos, aplinkos apsaugos, socialinių paslaugų ir švietimo – teikimo srityje. Labai dažnai jos įneša svarbų indėlį į gamybos procesą atlikdamos darbą altruistiniais tikslais, ir tai yra veiksminga visuomenės socialinės gerovės politikos priemonė. Be to, nemažą socialinių įmonių dalį sudaro socialinės integravimo į darbo rinką įmonės (angl. <i>WISEs</i> – <i>Work Integration Social Enterprises</i>), kurių tikslas – įdarbinti ir integruoti asmenis, kuriems nepasisėkė įsidarbinti per darbo rinką.	Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetas, 2009.

Ši lentelė atskleidžia, kad socialiniai kooperatyvai yra siejami visuose apibrėžimuose su dviem elementais: 1) kooperacine organizacija ir kolektyviu narių interesu; 2) išskirtine socialine

misija ar veiklų sritimi (socialinių paslaugų teikimas, socialinė integracijos vykdymas ar kitų veiklų vykdymas veikiant socialinėje ekonomikoje ar ne pelno sektoriuje ar pan.). Be to, apibrėžimuose šis verslo modelis tikslinamas priešinant jį tradicinių kooperatyvų organizacijai. Taip pat, ši kooperacinė veikla yra suprantama ir kaip socialinės politikos ar plačiau viešųjų paslaugų teikimo politikos dalis. Tiesa, paminėtas viešosios politikos kontekstas (centro ir subnacionalinių valdžių) yra ne visuomet akcentuojamas.

Istorinis žvilgsnis paaiškina socialinio kooperatyvo sąvokos atsiradimą. Socialiniai kooperatyvai pradėjo kurtis Italijoje 7-8 -ajame XX a. dešimtmetyje. Tuo metu, kooperuodamiesi iniciatoriai kūrė naujo tipo įmones vadovaujantis tradicinių kooperatyvų veikimo modeliu ir pavyzdžiais (Italijoje veikė gana daug darbuotojų, paslaugų, žemės ūkio kooperatyvų). 1991 m. Italijos valdžia sukūrė socialinių kooperatyvų įstatymą, kuriame ir buvo įtraukta socialinio kooperatyvo sąvoka ir gana platus naujos kooperacinės organizacijos bei jos veiklos sričių reguliavimas (Gonzales, 2010; Defourny & Nyssens, 2008; Borzaga, 2020). Italijos socialinių kooperatyvų įstatymas (381/1991) apibrėžia, kad socialiniai kooperatyvai turi savo veikla atliepti bendrąjį bendruomenės interesą įgalindami piliečių socialinę integraciją ir skatindami žmonių vystymąsi (OECD, 2022, p. 76). Kita vertus, Italijos socialinių kooperatyvų įstatymas numatė, kad socialiniai kooperatyvai gali teikti tik: 1) socialines arba ugdymo (vadinami „A tipo“ kooperatyvai); 2) vykdyti kitas veiklas įdarbindami bent 30 proc. darbuotojų su negalia (vadinami „B tipo“ kooperatyvai). Dauguma ekspertų pastebi, kad šis įstatymas paskatino panašias kitų šalių teisėkūros iniciatyvas kitose šalyse (Fici, 2015; Poledrini Borzaga, 2021; Huybrechts et al., 2021). Aptariama iniciatyva yra vadinama „Italijos socialinių kooperatyvų fenomenu“ dėl savo išskirtinumo, žinomumo ir t.t..

EBPO ekspertai atlikę socialinių įmonių veiklos genezę pastebėjo, kad socialinę veiklos dimensiją ir statusą kooperatyvai įgavo (ypatingai Europoje), kai tapo atviresni įvairių suinteresuotų veikėjų bei savanorių įsitraukimui. Be to, yra akcentuojami ir kooperatyvų tradicijos poveikiai socialinių kooperatyvų steigimui (Huybrechts et al., 2021). Kita vertus, ekspertai pastebi, kad kiekviena šalis įvedė savitą reguliavimą (OECD, 2022). Jos apima galimų ekonominių veiklų įtvirtinimą (įstatymų leidėjai dažnai numatydavo, kad turi aktyviai veikti) ir imperatyvius nurodymus paslaugas teikti ne kooperatyvų nariams (žr. 2 lentelę).

Dauguma ES šalių institucionalizavo socialinius kooperatyvus, kaip socialines įmones (žr. 2 lentelę). Tiesa, kai kurios tik apibrėžė sąvokos nereguliuojamos jų veiklos sričių ir valdymo (pvz. Kroatija)

Lentelė 2. Socialinių kooperatyvų teisinės formos ir įteisintos veiklos sritys

Šalis	Teisinė forma	Galimo veiklų sritis	
		2011 m.	2020-2021 m.
Italija	Socialinis kooperatyvas.	Socialinės, švietimo, kultūros ir pirminės sveikatos apsaugos paslaugos („A“ ir „B“ tipo kooperatyvai).	Mišraus tipo kooperatyvai. Veiklų išplėtimas apimant naujas veiklos sritis, - municipalinių butų administravimas, socialinis turizmas, apietų teritorijų regeneravimas, ekologiškų ir etinių produktų gamyba ir pardavimas.
Ispanija	Socialinės iniciatyvos kooperatyvai.	Pagalbinės paslaugos sveikatos, švietimo, kultūros srityse arba kitos socialinio pobūdžio veiklos; integracija į darbo rinką.	Socialinio būsto administravimas, jaunimo (naujo tipo socialiniai kooperatyvai)
Prancūzija	Bendrojo intereso visuomeninės kooperacinės bendruomenės.	Kolektyvinio intereso prekių gamyba arba paslaugų teikimas.	
Portugalija	Socialinio solidarumo kooperatyvai.	Socialiai jautrių grupių integravimas.	
Belgija	Socialiniai kooperatyvai	Platus paslaugų laukas	
Lenkija	Socialiniai kooperatyvai.	Socialiai jautrių grupių įdarbinimas. Socialinius kooperatyvus gali steigti tik socialiai jaurių žmonių grupei priskiriami asmenys.	Socialinių, kultūrinių, švietimo, sveikatos apsaugos, sporto ir vietos vystymo (pvz. turizmo) paslaugų teikimas. Socialinių kooperatyvų steigimas nėra griežtai reguliuojamas.
Vengrija	Socialiniai kooperatyvai.	Socialiai jautrių grupių įdarbinimas bei kitų poreikių tenkinimas.	
Čekija	Socialiniai kooperatyvai.		Veiklos vykdymas socialinės įtraukties, įdarbinimo srityse apimančiose su socialinės atskirties grupėmis.
Kroatija	Socialiniai kooperatyvai.	Įvesta sąvoka, tačiau nėra apibrėžtos veiklos sritys.	
Graikija	Darbuotojų kooperatyvas, kaip socialinė įmonė; Socialinis kooperatyvas, kaip ribotos atsakomybės bendrovė.	Psichikos sveikatos paslaugų teikimas (integruota į psichikos sveikatos sistemą)	Veikimas trijose srityse: 1) atskirties grupių integracija; 2) specialiųjų grupių integracija; 3) psichikos paslaugų teikimas.

Lentelė sudaryta remiantis: European Commission, 2013; Borzaga et al., 2020; Dohnalová et al, 2021; Fekete et al., 2021; Ciepielewska-Kowalik et al, 2021; Kornilakis, 2017; Ciepielewska-Kowalik, 2020; Borzaga, 2020.

Pastebėtina, kad socialiniai kooperatyvai dažniausiai sprendžia šias problemas, - ilgalaikės bedarystės ir įsidarbinimo, socialinių bei slaugos paslaugų prieinamumo problemas.

Teisinės socialinių kooperatyvų sąvokos. Socialinių kooperatyvų sąvokos yra įtvirtintos nemažos dalies Vakarų šalių teisėje (Borzaga et al., 2020). Kaip jau nagrinėta, pirmieji socialinio kooperatyvo sąvoką įvedė Italijos sprendimų priėmėjai. Jais, XX a. paskutiniajame dešimtmetyje sekė daugelis kitų valstybių Teisės aktais buvo nustatytos ne tik socialinių kooperatyvų, kaip socialinių įmonių statusas, bet ir apibrėžtos jų veiklos kryptys. Socialinių kooperatyvų sąvokos yra apibrėžtas ir veiklos formos numatytos, - Belgijos, Čekijos, Vokietijos, Ispanijos (socialinės iniciatyvos), Prancūzijos (*kolektyvinio intereso*), Portugalijos (Socialinio solidarumo), Vengrijos, Lenkijos (Borzaga et al., 2020; Fici, 2013). Suprantama, kad socialiniai kooperatyvai yra priskiriami socialinėms įmonėms (ar socialiniai ekonomikai, nepelno sektoriams). Daugelyje šių valstybių yra ir teisės aktai reglamentuojantys kitų formų kooperatyvų veiklą.

Kooperatyvų teisės ekspertai pastebi, kad kooperatyvų veiklos įstatymuose turi būti aiškiai apibrėžta tiek bendrųjų, tiek specialiųjų kooperatyvų (dažniausiai kalbama apie kredito unijas ir socialinius kooperatyvus) teisinės formos (Fici, 2013; 2022). Esminis principas apiežiant socialinių kooperatyvų statusą – socialinis interesas. Jis tampa alternatyviu pelno principui, kuriuo remiasi vadinami tradiciniai kooperatyvai. Kita vertus, tai nėra vien tik ribota socialinė funkcija (tam tikras solidarumas, altruizmas). Taigi, šis principas ir teisinė forma sumažina savitarpio paramos ir pelno siekimo tikslus. Apskritai, socialiniai kooperatyvai turi specifinį teisinį institutą susieta su socialinių įmonių teisiniais pagrindais.

Apibendrinant galima pastebėti, kad socialinių kooperatyvų sąvoka nėra aiškiai nusistovėjusi mokslinių ir viešosios politikos tyrimų lauke. Mokslininkų ir jais sekančių praktikų požiūrius lemia skirtingos socialinės minties tradicijos, kooperacinio judėjimo paveldas ir skirtingi socialinių kooperatyvų modeliai ir jų veiklos kontekstai įtakoja požiūrius ir sampratas. Socialiniai kooperatyvai yra siejami su dviem elementais: 1) kooperacine organizacija ir kolektyviu narių interesu; 2) išskirtine socialine misija ar veiklų sritimi (socialinių paslaugų teikimas, socialinė integracijos vykdymas ar kitų veiklų vykdymas veikiant socialinėje ekonomikoje ar ne pelno sektoriuje ar pan.). Be to, apibrėžimuose šis verslo modelis tikslinamas priešinant jį tradicinių kooperatyvų organizacijai. Taip pat, ši kooperacinė veikla yra suprantama ir kaip socialinės politikos ar plačiau viešųjų paslaugų teikimo politikos dalis.

2.2 Socialinių kooperatyvų verslo modelis

Tradicinių kooperatyvų verslo modelis. Normatyvinį kooperatyvų pagrindą atspindi vadinamas Tarptautinės kooperatyvų sąjungos (International Co-operative Alliance, ICA) sukurtas septynių principų sąrašas (dar vadinamas Rochdale principais. Jis sukurtas 1937 m., o paskutinį kartą atnaujintas 1995 m.). Šis principų sąrašas įtraukia šiuos principus: 1) laisvanoriška ir atvira narystė (nediskriminavimas, motyvacija ir atlygis) 2) demokratinė narių kontrolė; 3) narių ekonominis dalyvavimas; 4) autonomija ir savarankiškumas; 5) švietimas, mokymasis ir informavimas; 6) bendradarbiavimas tarp kooperatyvų; 7) kooperatyvai turi rūpintis savo bendruomenėmis (ICA, 2022; Fici, 2013). Paskutiniai trys principai numato tai, kad kooperatyvai turėtų atlikti socialinę funkciją. Tai aiškiausiai atskleidžia septintasis principas, kuriuo deklaruojama: *Kooperatyvai dirba dėl savo bendruomenių tolygaus vystymosi, pagal jų patvirtintas politikas* (ICA, 2022).

Šioje vietoje mokslininkai kelia klausimą, kodėl ši socialinė (arba tolygios plėtros) funkcija yra tapusi svarbi ir kiek su ja tapatinamasi (Lalor & Doyle 2021; Fici, 2013). Vienareikšmio atsakymo į šį klausimą nėra pateikiama. Dažniausiai pateikiami ekspertai pateikia kelis paaiškinimus: 1) kooperatyvai yra netipinė verslo organizacija. Ji skirta narių interesų tenkinimui, tarp kurių svarbūs yra asmeniai žmogiškieji poreikiai (pavyzdžiui, darbo, šeimos, asmenybės poreikiai) (Fici, 2013). 2) įstatymų leidėjai siekdavo suderinti kooperatyvų narių ir kitų darbuotojų prievoles. Tam buvo reikšmingi paminėti principai (Novkovic, 2022); 3) socialinės ir tolygios plėtros vertybės veikia, nors jų reikšmė mažėja (tai patvirtina empiriniai tyrimai) (Richter & Hanf, 2021).

Kuo socialinių kooperatyvų modelis skiriasi nuo kitų kooperatyvų modelių. Mokslinėje literatūroje pateikiamos kooperatyvų klasifikacijos. Kooperatyvai skirstomi: gamintojų (išskiriami, kaip išskirtiniai žemės ūkio gamintojų), darbuotojų, vartotojų (arba smulkaus verslo), solidarumo, paslaugų teikėjų (Webb & Novkovic, 2014; Fici, 2013). Pastaruoju metu diskutuojama dėl specialių teisinių formų apibrėžiančių atsinaujinančios energetikos gamybos kooperatyvus įteisinimą (Grignani et al., 2021; Cohen et al., 2021).

EBPO ekspertai teigia, kad: *dalis kooperatyvų veikia socialinėje ekonomijoje, tačiau jie nėra socialinės įmonės (neturi tiesioginio poveikio bendruomenėms, o daugiau atstovauja savo narių interesus)* (OECD, 2022, p. 32). Tiksliau, darbuotojų, lokalūs ar kiti kooperatyvai atstovauja visuomenę, tačiau tai yra tik vienas iš veikimo tikslų. Tuo tarpu, socialiniai kooperatyvai

prioretizuoja socialinių paslaugų teikimą (dažniausiai tam tikroms socialinėms grupėms) atliepant viešąjį interesą. Kita vertus, atskiros valstybės (pavyzdžiui, Prancūzija, Vokietija, Italija) imperatyviai draudžia tradiciniams kooperatyvams veikti socialinių paslaugų srityje (Borzaga, 2020).

Socialinių ir tradicinių kooperatyvų palaikymo politika. ES ir kai kurios valstybės taiko kooperatyvų, kaip socialinės ekonomikos ar socialinių įmonių palaikymo politikas. Šios politikos apima kelias priemones: 1) išskirtinį teisinį reglamentavimą palaikant šių verslo formų įmones (ar socialines įmones); 2) specialias rėmimo programas ar priemones. Dažniausiai buvo remiami žemės ūkio kooperatyvai, nes tai atliepė politinius valdžių tikslus ir dalies žemdirbių interesus (Bijman & Iliopoulos, 2014; Ribašauskienė et al., 2019; CIRIEC, 2017). Ši politika išskiria kooperatyvus, kaip įmones užtikrinančias tam tikrą socialinį teisingumą šiuolaikiniame kapitalizme (arba kapitalo ir darbo santykiuose). Tai geriausiai simboliškai įvardinta JT šūkyje skelbiant kooperatyvų metus 2012 m., kuris skambėjo taip: „*kooperacinės bendruomenės kuria geresnį pasaulį*“ (UN, 2011). Kita vertus, tai apima ne tik normatyvinę dimensiją ir paramos deklaracijas, bet ir reguliacinės politikos sprendimus per jų įtvirtinimą. Antai, Europos teisingumo priėmė teismas priėmė nuosprendį, kad Italijos kooperatyvų įstatymas ir juo numatytos mokestinės išimtytys atliepia šių specifinių organizacijų pobūdį ir gali galioti (Fici, 2015). Taip pat, socialiniams kooperatyvams yra Italijoje, Ispanijoje ir kitose šalyse taikomos specialios mokestinės lengvatos (OECD, 2022). Socialinių kooperatyvų plėtrą ir populiarumą Vengrijoje ir Lenkijoje paskatino ES struktūrinių fondų parama (Fekete et al., 2021; Ciepielewska-Kowalik et al., 2021). Apskritai, socialinių kooperatyvų paramos ir reguliavimo politika yra tiesiogiai siejama su socialinių įmonių (socialinės ekonomikos), bendrovių ir mokesčių teisės viešosiomis politikos. Netiesiogiai ji apima – viešųjų paslaugų teikimo (socialinė, švietimo integravimo į darbo rinką ir kitas) politikas.

Socialinių kooperatyvų organizacinis modelis. Ekspertai socialinius kooperatyvus nuo kitų organizacijų skiria keliais kriterijais: 1) ekonominiais. Šiuo atveju yra išskiriamos savitarpio naudos organizacijos (pavyzdžiui tradiciniai kooperatyvai, kai kurios asociacijos, ekonominės veiklos bendrijos) ir viešosios naudos organizacijos (pavyzdžiui, NVO) ar laisvanoriškų organizacijų (profesionalų asociacijos, klubai) (Bauwens & Defourny, 2017; Gui, 1991). Ne mažiau svarbus yra ir kapitalo pobūdis (nariai investuoja savo kapitalą ir teisinio reguliavimo rėmuose gali pritraukti kitą iš valdžios paramos šaltinių, privačių rėmėjų, pavyzdžiui gauti iš sutelktinio finansavimo ir pan.)

Socialinių kooperatyvų atveju, savitarpio interesai (tiek socialinės problemų sprendimų vizijos, pagalba tikslinėms grupėms, tiek pelnas bei kitos naudos) apjungia narius. Žymiausi Europos nepelno sektoriaus tyrinėtojai Jacques Defourny bei Marthe Nyssens suklasifikavo socialinių įmonių modelius pagal tris interesus (savitarpio, kapitalo ir bendrąjį /socialinį) bei išteklių pobūdį (dominuoja rinka, hibridinis, dominuoja ne rinkos) (2017; Defourny et al, 2021a). Pagal jį kooperatyvai patenka trijų interesų poveikyje t.y. veikia ir savitarpio, kapitalo ir bendrasis interesas. Kita vertus, jie naudoja hibridinius išteklius (gauna pajamas iš vartotojų, o kartu yra dalinai remiami valdžių ar naudojami mokestinėmis paramomis, savanoriais ir pan.). Taigi, socialinių kooperatyvų modelis sukurtas yra ant dviejų pagrindų, - verslo / kapitalo – rinkos (jiems svarbus yra pelno siekimas ir jo pasidalinimas) ir nefinansinių tikslų (darbas su tiksline grupe, socialinių problemų sprendimas ir t.t.) bei gaunamos paramos (Defourny et al, 2021a). Apskritai, socialinių kooperatyvų modelis išsiskiria tuo, kad specifiskai subalansuoja narių interesus (savitarpio interesas) su bendraisiais visuomenės (svarbi yra bendroji socialinė misija) ir tikslinių grupių interesais (dažniausiai teikia socialines paslaugas tikslinėms grupėms).

Veiksniai paaškinantys socialinių kooperatyvų steigimosi ir plėtros reiškinį. Paprastai mokslininkai kooperatyvų steigimąsi ir plėtrą aiškina dviem veiksniais, - kooperatyvų tradicija arba specifiniais teisiniais pagrindais (Borzaga et al., 2020; OECD, 2022; Bono, 2021). Pavyzdžiui, Pietų Europoje bei Prancūzijoje ir Belgijoje socialinių kooperatyvų atsiradimą paskatino kooperacinis judėjimas žemės ūkyje, sveikatos apsaugos, kreditavimo srityse. Taip pat socialinių įmonių veikimui būna svarbūs socialinės ekonomikos bei gerovės valstybės lygmuo.

Dažniausiai aiškinant kooperatyvų veiklos paskatas yra išskiriamos keturios veiksmių grupės (žr. 3 lentelę)

Lentelė 3. Socialinių kooperatyvų steigimo ir veiklos veiksniai bei paskatos

Veiksniai ir paskatos	Trumpas apibūdinimas
Ekonominės ir verslumo	Socialinė – ekonominė misija (ekonominė veikla susijusi su socialine misija). Mažesnė ekonominė rizika dėl gaunamų rinkoje pajamų ir kitų šaltinių (mokestinės lengvatos, subsidijos, išmokos ir kt.).
Socialinė	Kolektyvinė veikla bei verslumas. Nauda bendruomenėms ar atskiroms socialinėms grupėms. Siekis sukurti socialinę vertę. Pelno pasiskirstymas nepelno siekiančioje organizacijoje.
Dalyvavimas	Demokratiniai sprendimai ir dalyvavimas (nėra privalomas), autonomija.
Kultūrinės	Kooperatyvų tradicija. Istoriskai susiformavęs judėjimas. Tapatumai su kooperatyvais.

Sudaryta remiantis: Borzaga et al., 2020; OECD, 2022; Bono, 2021; Ciepielewska-Kowalik et al., 2021b; Defourny & Nyssens, 2014.

Socialiniai kooperatyvų veiklą nulemia ne tik organizacinis modelis, sukurti teisiniai pagrindai bet ir ekonominės bei verslo aplinkos veiksniai. Mokslininkai nagrinėję kooperatyvų veiklą pastebi visą eilę veiksnių: 1) socialiniai kooperatyvai (kaip ir kitos socialinės įmonės) turi teikti paslaugas savo tikslinėms grupėms. Jos negali, kaip kitos NVO užsiimti advokacijų veiklomis (Tiesa, valdžia dažnai remia šias veiklas) 2) socialiniai kooperatyvai susiduria su ekonominėmis rizikomis susijusiomis su pajamų gavimu ir t.t. 3) socialiniai kooperatyvai dažniausiai įdarbina nuolatinius „etatinius“ darbuotojus, o tai lemia įsipareigojimą mokėti darbo užmokestį ir vykdyti kitus įsipareigojimus (Defourny & Nyssens, 2014). Socialiniai kooperatyvai nemažai pajamų gauna iš valdžios paramos programų priemonių, mokestinių lengvatų ar kitų rėmimo formų. Tai gali iškreipti jų veiklos pobūdį ir atitolinti nuo siekių parduoti paslaugas rinkoje. Dėl šios priežasties, valdžia numato tam tikrus teisinius saugiklius susijusius su pelno išmokų dividendais ribojimu, griežta priežiūra ir t.t. Kai kurios studijos atskleidžia, kad kooperatyvų plėtrą skatino ir valdžios rėmimo politika ir priemonės. Taigi plėtrą vyko ne tik „iš apačios į viršų“, bet ir atvirkštine – „iš viršaus į apačią“ kryptimi. Ypatingai svarbus jų plėtrai buvo viešųjų paslaugų perdavimas (Borzaga et al., 2020).

Ne mažiaus svarbūs yra kooperacinis socialinio verslo modelis nulemtas organizacinių ir teisinių formų. Dažniausiai kooperatyvai (tai atskleidžia empiriniai tyrimai) yra pagrįsti atvira naryste ir savanoryste (dažnai įdarbinami ir samdomi darbuotojai). Savaimė suprantama, didžiausią naudą iš kooperatinių bendrovių veiklos gauna jų nariai (Göler et al, 2021). Be to, svarbi yra ir socialinių kooperatyvų autonomija nuo valdžios ir kitų suinteresuotų veikėjų poveikių (privataus verslo veikėjų, investuotojų). Kita mokslininkų pastebėta problema yra susijusi su pernelyg sparčia socialinių kooperatyvų plėtra. Pavyzdžiui, spartus kooperatyvų augimas Italijoje privertė juos rinkos ir socialinių interesų/funkcijų (Pansera & Rizzi, 2020). Be to, kooperatyvai pradėjo perdėm tarpusavyje konkuruoti ir jų teikiamų paslaugų rinkos tapo labai įtemptos.

Kooperatyvų analizės teorinės priegijos. Socialinių kooperatyvų tyrimams yra sukurtos arba adaptuotos žinomos organizacinės teorijos. Jomis siekiama paaiškinti kooperatyvų organizacinio modelio veikimą. Roger A. McCain (2008) sukūrė kooperatyvų žaidimų teoriją (panaudodamas žaidimų teorijos ir neoklasikinės ekonomikos teorijos konceptus). Naudodamas ją, teoretikas aiškino, kad žaidimų logika ir socialinės normos bei abipusiškumo principas pagrindžia kooperatyvų veikėjų elgsenas.

Kooperatyvų organizacijos ir veiklos analizei buvo adaptuota panaudojama tinklaveikos teorija. T. Street & Ann-frances Cameron sukūrė analitinį modelį nedidelių verslo kooperatyvų analizei (2007). Jis buvo pagrįstas tinklaveikos teorijos sąvokomis ir keliomis kitomis organizacinėmis teorijomis (priklausomybės nuo resursų ir pertraukiamos pusiausvyros teorijos). Šie teoretikai kooperatyvus suprato, kaip smulkių įmonių sąjungas sujungtas tinklais. Ši teorija įgalina analizuoti socialinių kooperatyvų veiklą paskatas, procesus bei rezultatus. Tai rodo jos naudojimas empiriniuose tyrimuose (Figueiredo & Franco, 2018; Windsperger & Tuunanen 2011).

Mokslininkai **nagrinėdami socialinių kooperatyvų veiklą** taiko ir nepelno siekiančių įmonių veiklos koncepcinius modelius (Poledrini, 2015; Thomas, 2004; Bretos et al. 2020). Pavyzdžiui, remiantis *Weisbrod* (dar vadinama valdžios nesėkmių teorija, angl. *government failure theory*) teorija yra aiškinama, kad kooperatyvų veiklą paskatino valdžios neveiksmingas veikimas teikiant piliečiams paslaugas (Weisbrod, 1997). Taip pat, šia teorija remiantis keliamos hipotezės, kad privačių įmonių paslaugų kainos tampa neprieinamos dėl pernelyg didelių kainų. Taigi, kooperatyvai ar kitų formų socialinės įmonės gali užpildyti rinkos nišas. Kiti mokslininkai naudodamiesi Lester Salamon teorija kelia hipotezes, kad kooperatyvams yra naudingas savanorių įsitraukimas (toks reiškinytis empiriškai yra ryškus kai kuriose šalyse) (Salamon & Sokolowski, 2018). Beje, šis mokslininkas pabrėžia skirtumus tarp socialinių kooperatyvų, kaip NVO ir pelno siekiančių kooperatyvų (Salamon, 2016)

Socialinių kooperatyvų veikla dažniausiai interpretuojama *socialinės ekonomikos ir NPO teorinėse prielaidose*. Socialinės ekonomikos teorija pripažįsta, kad kooperatyvai yra laisvanoriškai organizacija, kurią sukuria nariai darbo ir kapitalo įnašais (Bretos et al. 2020). Svarbu pastebėti, kad kelios autoritetingos mokslininkų - ekspertų grupės dirba šioje konceptualioje prielaidoje. Pirmiausiai galima paminėti *Tarptautinę mokslinę socialinės ir kooperacinės ekonomikos centro* (angl., *International Scientific Commission on Social and Cooperative Economy*) mokslininkų komandą. Jie pradėjo mokslinę diskusiją apie socialinius kooperatyvus prieš keliolika metų ir tęsė tyrimus šioje srityje (CIRIEC, 2002; CIRIEC, 2017). Šioje konceptualioje prielaidoje kooperatyvus ir socialines įmones tyrinėja *Kooperatyvų ir socialinių įmonių tinklo* (angl. *Institute on Cooperative and Social Enterprises*, Euricse) ekspertai. Svarbu paminėti ir tai, kad šios akademikų – ekspertų tinklaveikos palaiko aktyvius ryšius su praktikais. Šioje grupėje susikūrė mokslininkai socialinius kooperatyvus tyrinėja socialinės ekonomikos teorijos perspektyvoje.

Dalis mokslininkų nagrinėja kooperatyvus, kaip nepelno sektoriaus (arba vadinamo trečiojo ekonomikos sektoriaus) veikėjus. Ši teorinė prieiga paaiškina, kodėl kai kurios viešosios paslaugos yra perduodamos socialinėms įmonėms (tarp jų ir kooperatyvams) (Defourny & Nyssens, 2008; Thomas, 2004). Šioje perspektyvoje yra dažnai pasitelkiama vadinamos *socialinių inovacijų mokyklos* teorinės prieigos ir keliamos hipotezės apie socialinių naujovių, *entreprenerystės* svarbą vykdant socialines misijas (Defourny & Nyssens, 2014; CIRIEC, 2017). Remdamiesi šia teorine prieiga, mokslininkai aiškina, kad socialiniai kooperatyvai kuria socialines inovacijas (naujos socialinės paslaugos ir jų teikimo būdai) ir yra tam tikri kaitos veikėjai (Picciotti, 2017). Kooperatyvai geriausiai atliepia socialine misija pagrįsto verslo vystymo siekius. Šioje vietoje yra svarbu pastebėti, kad kooperatyvų modelis priklauso nuo teisinio reguliavimo (jos numato specifines teisines formas) ir nacionalinio veiklos konteksto.

Mokslininkai naudojo *socialinio kapitalo teoriją* vietos bendruomenėse veikiančių socialinių kooperatyvų analizėje (Lang, & Roessl, 2011). Šios žinomos teorijos adaptavimas empirinių duomenų analizei įgalino įvertinti vietos socialinių tinklaveikų, įsitraukimo laipsnio ir vietos kontekstų veiksnių poveikius (Reiner et al., 2014). Taip pat mokslininkai interpretavo kooperatyvų plėtrą (daugiausiai Pietų Europoje) sociologiškai, nagrinėdami kooperatyvų judėjimo poveikius šių organizacijų plėtrai (Costa et al., 2022; Gonzales, 2010).

Apibendrinant sukurtas ar pritaikytas teorijas, koncepcinius modelius galima pastebėti, kad socialinių kooperatyvų analizei buvo mokslininkų sukurti ar pritaikyti skirtingi analitiniai įrankiai. Teoretikai naudojo ir žinomas organizacines (žaidimų, tinklaveikos, organizacijos inovacijų ir kitas) organizacines teorijas. Tarp pasirinkimų buvo ir žinoma sociologinė socialinio kapitalo teorija, kuri atskleidė pasitikėjimo, socialinio tinklų poveikius tiek steigiantis kooperatyvams, tiek jų palaikymui. Svarbu ir tai, kad teoriniu aspektu nagrinėti socialiniai kooperatyvai, kaip socialinės (ar socialinio kapitalo) ekonomikos sektoriaus įmonės. Ši teorija paaiškina socialinių kooperatyvų hibridiškumą (verslo ir socialinės dimensijos bei jų derinimas) bei jų veikimo ypatumus.

2.3 Socialinių kooperatyvų teisiniai pagrindai

Kaip jau buvo nagrinėta, socialinių kooperatyvų teisinės formos atsirado pirmiausiai Italijoje, o paskutiniajame XX a. dešimtmetyje išplito visoje Europoje. Šiuo metu socialinių kooperatyvų institutą turi 15 Europos valstybių. Kyla klausimas, kodėl buvo įtvirtinta ši teisinė socialinio verslo forma. Į šį klausimą atsakė pagrindinis kooperatyvų teisės tyrinėtojas Antonio Fici (2015; 2022). Jis aiškina naujos teisinės formos atsiradimą istoriškai susiedamas su gerąja Italijos ir vėliau kitų šalių praktika bei ją atliepiančiais politiniais, socialiniais – kultūriniais kontekstais. Kita vertus, jis mano, kad ši forma apima ne tik socialinės įmonės veiklos pobūdį, bet ir kooperacinio veikimo pobūdį (Fici, 2015). Jis viename moksliniame tekste tai dėstė savo supratimą: *Jeigu socialinių kooperatyvų „dvasia“ yra tipinė socialinė įmonė, tai „kūnas“ išlieka kooperacinio pobūdžio* (Fici, 2015).

Kooperatyvų teisės tyrinėtojų vertinimais yra keli esminiai principai apibrėžiantys socialinio kooperatyvo teises formas:

- demokratinė socialinė įmonė (galioje principas, - vienas narys, vienas balsas“);
- pakankamai atvira naujiems nariams (galioja „atvirų durų principas“ ir kapitalo kaitumas)
- jungtinis valdymas kontroliuojamas narių (direktoriai privalo būti kooperatyvo narių);
- paslaugos turi būti teikiamos ne nariams, o veikla vykdoma tam tikrose ekonominės veiklos srityse (Fici, 2015; Thomeas, 2004; OECD, 2022).

Socialinių kooperatyvų teisės studijose pastebėtas savitas reiškinys. Antai, Lenkijoje ir Vengrijoje specialūs įstatymai griežtai reguliavo kai kurias sritis (kooperatyvų steigimas, veiklos sritys), tačiau šio reguliavimo faktiškai nesilaikyta. Be to, žemesnio lygmens teisės aktai ar politiniai dokumentais įvestas supaprastintas reguliavimas (Fekete et al., 2021; Ciepielewska-Kowalik et al, 2021). Taigi atsiranda daug neaiškumo ir neapibrėžtumo. Kita vertus, Vengrijos centrinė valdžia pakeitė reguliavimą ir numatė, kad kooperatyvų nariais gali tapti ir savivaldybės ar kitos valdžios institucijos (2017 m.). Tokiu būdu buvo sukurtas priežiūros mechanizmas, tačiau pažeistas svarbus kooperacinių bendrovių autonomiškumo nuo suinteresuotų veikėjų principas (Fekete et al., 2021).

Socialinių kooperatyvų teisės (kartais ji yra įvardijama, kaip atskira sistema) socialinių įmonių, bendrovių, finansinės apskaitos bei mokesčių teises. Tai rodo, kad socialinių kooperatyvų teisės institutas yra pakankamai plačiai išplėtotas. Tiesa, socialinių kooperatyvų instituto vystymas buvo dažnai komplikotas. Antai, Italijos teisinėje sistemoje socialiniai kooperatyvai apibrėžti,

kaip pelno siekiančios bendrovės, tačiau apribotas pelno paskirstymas dividendų pagrindu nariams ir numatyti socialiniai veiklos tikslai (Borzaga et al, 2014). Tyrinėtojų nuomone toks socialinis institutas buvo visiškai netipiškas Italijos įmonių teisėje.

Socialinių kooperatyvų teisė reguliuoja socialinių kooperatyvų kapitalo investicijas, pelno paskirstymą, mokesčius (Bono, 2021, OECD, 2022). Kai kurios kooperatyvų valdymo sritys sulaukia itin nemažai dėmesio ir yra nuolat diskutuojamos. Pirmiausiai tai liečia pelno pasidalinimo ribojimas (galima tik dalį pelno išmokėti dividendais) arba draudžiamas (OECD, 2022). Taip pat, daug dėmesio sulaukia numatomos kooperatyvų veiklos sritys (diskutuojama dėl jų išplėtimo ar apribojimų). Panašios diskusijos vyksta ir dėl kooperatyvų veiklos tikslų. Antai, Italijos valdžia siekia kooperatyvus paversti bendrojo intereso (o ne narių savitarpio) tipo organizacijomis (Göler et al., 2021). Tiksliau, kooperatyvai turėtų būti panašūs į NVO.

Geriausiai socialinių kooperatyvų teisinius pagrindus padeda suprasti lyginamoji Italijos, Ispanijos ir Vengrijos reguliacinių režimų analizė. Pirmiausiai, galima pastebėti, kad socialinių kooperatyvų institutas yra įtvirtintas specialiais įstatymais (žr. 4 lentelę). Juos yra apibrėžta socialinių kooperatyvų sąvoka, numatyti veiklos tikslas (dažniausiai socialinė integracija) bei bendrieji principai. Svarbu tai, kad socialiniai kooperatyvai gali veikti tik tam tikrose socialinių paslaugų srityse. Kaip jau nagrinėta, šias sritis atskirų šalių leidėjai išplėtė.

Lentelė. 4. Socialinių kooperatyvų tikslai, teisinė forma, steigimas ir organizacija

Šalis	Pagrindiniai bruožai
Italija	Pagrindinis teisės aktas – Italijos civilinis kodeksas, 1991 m. Socialinių kooperatyvų įstatymas ir 2006 m. nutarimas. Kooperacinė veikla siekiant socialinės integracijos socialinių, švietimo ir sveikatos apsaugos srityse. Kooperatyvai yra ribotos atsakomybės bendrovė. Kooperatyvo turtas negali būti persikirstytas tarp narių. Socialinių kooperatyvų valdymo organai, - narių susirinkimas, direktorių valdyba ir privalomas išorės auditas. Susirinkime vienas narys turi vieną balsą nepaisant nuo kapitalo indėlių. Taikomi ir kiti demokratinio valdymo principai.
Ispanija	Socialinės iniciatyvos ir naujo tipo socialiniai kooperatyvai. Socialinės iniciatyvos kooperatyvų įstatymas (1999 m.). Kooperacinės bendrovės veikiančios kolektyvinio intereso srityje arba atliepančios bendruosius tikslus (naujo tipo kooperatyvai). Nepelno organizacijos teikiančios gerovės paslaugas (socialinės, švietimo ir kultūros srityse). Ispanijos regionai gali sukurti teisinius pagrindus kitiems kolektyvams. Tokie teisiniai pagrindai yra sukurti, - Andalūzijos, Valensijos, Baskų krašto, regionuose (kooperatyvai yra skirtingai vadinami, - nepelno siekiantys, darbininkų, socialinės integracijos).
Vengrija	Pagrindiniai teisės aktai. Kooperatyvų įstatymas (2006 m.) ir Vyriausybės nutarimas dėl socialinių kooperatyvų steigimo ir veiklos. Kooperacinė verslo įmonė veikianti visuomenės įtraukties srityje bei dirbanti su tikslinėmis grupėmis. Organizacija apima demokratinis valdymo principus: vienas narys – vienas balsas“, atviros narystės. Narių dalyvavimas kooperatyvo veikloje – privalomas nuo 2013 m. Gali įsteigti steigti 7 nariai. Nuo 2013 m. nariais gali tapti ir valdžios institucijos, NVO. Nuo 2010 m. suinteresuotiems kooperatyvams gali būti suteikta nepelno siekiančios organizacijos forma ir įveikinti savanorius.

Analizuojant kooperatyvų reguliavimo režimus galima pastebėti, kad jie yra pakankamai išplėtoti ir apima ekonominių veiklos sričių išskyrimą (žr. 4 lentelę), ir pelno paskirstymą (žr. 5 lentelę). Tokiu būdu valstybės siekia užtikrinti tinkamą kontrolę viešojo intereso požiūriu. Taip pat yra įtraukiama daug lengvatų susijusių su kooperatyvų steigimu. Kita vertus, įstatymo leidėjai yra numatę pelno, kitų verslo ir dalinai socialinių mokesčių lengvatas. Pelno paskirstymo reguliavimas apima kelis elementus: 1) socialinių kooperatyvų pajininkai gali gauti dalį pelno; 2) numatoma prievolė skirti dalį pelno kooperatyvų savitarpio rėmimo fondams (jų lėšos panaudojamos atskirų kooperatyvų narių šeimų rėmimui ir pan.).

Lentelė 5. Pelno paskirstymo reguliavimas ir mokesčių lengvatos

Šalis	Pagrindiniai bruožai
Italija	Pelno paskirstymo schema: ne daugiau nei 70 proc. pelno skiriama kooperatyvo nariams paskirstant pagal individualius indėlius, o 3 proc. – savitarpio fondui ir likusi suma nedaliajam fondui. Kooperatyvai turi pateikti metinę ataskaitą (finansinės ir veiklos dalys) pagrįsdami atitikimą teisinėms formoms. Mokestinis režimas – palankus kooperatyvams („A tipo“ kooperatyvai). Socialiniai kooperatyvai yra atleisti nuo pelno mokesčio, moka tik 5 proc. PVM (bendras 22 proc.). „B tipo“ kooperatyvų neįgalūs darbuotojai yra atleisti nuo socialinio draudimo įmokų. Kooperatyvų rėmimui numatomos mokesčių lengvatos. Kooperatyvams nereikia mokėti registracinio mokesčio. Regioninės valdžios gali numatyti kai socialinių mokesčių lengvatas.
Ispanija	Verslo mokesčių lengvatos tenkinant sąlygas ir pagrindžiant bendrojo intereso paslaugų teikimą. Tenkinant visas sąlygas pelno mokesčiai gali būti taikomi tik 10 proc. jų pajamų. Ekonominės veiklos mokestis gali būti sumažintas iki 95 proc. Privalomai atliekami finansų audita. Metinių finansinių ir socialinių ataskaitų rengimas.
Vengrija	Pelnas gali būti paskirstytas. Pusė pelno turi būti paskirstyta pagal narių pajų. Nemokamas pelno mokestis nuo dividendų. Gali sukurti specialius fondus, kuriais remiantis – galimos išmokos šeimų nariams. Mokestinės lengvatos numatytos bedarbiams tapusiems kooperatyvų nariais.

Sudaryta remiantis: Kiss & Mihaly, 2020; Borzaga, 2020.

Apibendrinant galima pastebėti, kad socialinių kooperatyvų teisės sudaro savarankišką verslo teisės institutą, kuris apima socialinių įmonių, bendrovių, finansinės apskaitos bei mokesčių teisės normas. Šis institutas atskirose šalyse yra pakankamai plačiai išplėtotas ir nuolat keičiamas. Socialinių kooperatyvų teisės institutas nėra tipiškas nacionalinėse teisėse tiek verslo bendrovių, tiek socialinių įmonių reglamentavimo aspektais. Socialinių kooperatyvų teisė reguliuoja socialinių kooperatyvų kapitalo investicijas, pelno paskirstymą, numato mokestines lengvatas, veiklos sritis ir įtvirtina kontrolę ir atskaitomybę. Nagrinėjant socialinių kooperatyvų instituto pokyčių tendencijas galima pastebėti, kad Europos šalys siekia kooperatyvus paversti NPO pobūdžio organizacijomis, ir mažinti kooperacinių bendrovių principų svarbą.

2.4 Socialiniai kooperatyvai Lenkijoje: teisinis reguliavimas, modelis ir veiklos bruožai

Kaip jau minėta ankstesnėse dalyse, Lenkijos respublika sukūrė socialinių kooperatyvų (len. Spółdzielnia Socjalna, santrumpa Spn.s) teisinius pagrindus bei paramos politiką (Defourny & Nyssens, 2017). Tai paskatino socialinių kooperatinių bendrovių steigimą bei vystymą. Šiame skyriuje bus nagrinėjamas Lenkijos socialinių kooperatyvų atvejis, aptariant modelio bruožus, paramos politiką ir kooperatyvų vystymo tendencijas bei problemas. Šio skyriaus analizė remiasi mokslinės literatūros, užsakomųjų studijų sinteze ir Lenkijos Respublikos teisės aktų analize.

Socialinių kooperatyvų modelis ir jo atsiradimo priežastys. Dauguma Lenkijos mokslininkų nagrinėjančių socialinių kooperatyvų steigimą išskiria kelias veiksmų bei paskatų grupes (žr. 6 lentelę):

Lentelė 6. **Socialinių kooperatyvų modelio, judėjimo ir kūrimo - plėtros priežastys ir paskatos**

Priežastys ir paskatos	Trumpas aprašymas
Kultūrinės - istorinės	Lenkijos kooperatyvų judėjimas (susiformavęs ir išsiplėtęs 1989-1995 m.) mokslininkų nuomone tapo viena iš pagrindinių paskatų socialinių kooperatyvų steigimui po 2006 m. Socialiniai kooperatyvai, kaip atsakas į neigiamas neoliberalių reformų pasekmes.
Viešosios politikos poveikiai	Socialinių kooperatyvų atsiradimą paskatino Lenkijos socialinė politika nukreipta į socialinės ekonomikos vystymą. Socialinės ekonomikos vystymo idėjos atrado palaikymą tarp Lenkijos politinio – administracinio elito 2003-2006 m. Faktiškai, jos realizuotos rengiant Socialinio kapitalo vystymo strategiją (patvirtinta Lenkijos ministrų tarybos 2013 m.), kuri buvo nukreipta į socialinio verslumo skatinimą. Politinių – viešųjų svarstymų, diskusijų pagrindu atsirado socialinių bendrovių vystymo iniciatyva ir, vėliau, parengtas socialinių bendrovių įstatymas. Socialinių kooperatyvų plėtrą palaikė viešosios politikos, -Lenkijos socialinė (parama iš nacionalinių fondų socialinių bendrovių projektams) ir ES Sanglaudos politika (parama iš ES struktūrinių fondų.
Italijos socialinio kooperatyvų modelio perėmimas	Lenkija, kaip ir daugelis šalių, perėmė Italijos socialinių kooperatyvų modelį, kaip gerosios patirties praktikos pavyzdį.

Sudaryta remiantis: Ciepielewska-Kowalik et al., 2021; Kubiak, 2020; Błazejowska, 2021; Adamska, 2019; Żurakowska-Sawa & Artyszuk, 2022).

Socialinių kooperatyvų modelio bruožai. Lenkijos socialinių kooperatyvų tikslas, - teikti savo nariams socialinės ir profesinės reintegracijos paslaugas (SRP, 2006). Lenkijos Respublikos socialinių kooperatyvų įstatymas (priimtas 2006 m.) numatė, kad paslaugas gali teikti kooperatyvų nariai savo organizacijos nariams, siekiant suformuoti socialinius (socialinis bei lokalus įsitraukimas), profesinius gebėjimus (jų pagalba įtraukimas asmenų į darbo rinką (SRP, 2006). Be to, kooperatyvai savo nariams gali teikti ir švietėjiškas kultūrines paslaugas. 2018 m., LR Seimas

išplėtė socialinių kooperatyvų veiklos tikslus numatydamas, kad paslaugos gali būti teikiamos nariams ir darbuotojams bei vietos bendruomenei (įvardinta, kad paslaugų teikime gali dalyvauti ir savanoriai) (SRP, 2018). Taip pat, numatyta, kad gali būti teikiamos svarbios viešosios paslaugos. Aiškiau apibrėžtos ir veiklos sritys numatant, kad socialiniai kooperatyvai gali veikti socialinėje bei švietimo-kultūros veiklos srityje (lenk. działalność społeczną i oświatowo-kulturalną). Apskritai Lenkijos socialinių kooperatyvų veikla apima dvi dimensijas: socialinę ir verslumo/ekonominę. Taigi faktiškai tai yra hibridinio tipo organizacija.

2022 m. Lenkijos valdžia inicijavo svarstymus dėl Socialinės ekonomikos įstatymo rengimo. Šis teisės aktas turėjo papildyti ir patikslinti Socialinių kooperatyvų įstatymą. (teisėkūros procesą koordinavo Socialinės ekonomikos ir viešosios naudos departamentas Šeimos, darbo ir visuomenės politikos ministerijos; lenk *Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej*, 2022). Nauju reguliavimu siekta tikslinti sąlygas, kuriomis remiantis yra nustatoma socialinių kooperatyvų teisinė forma (numatyta, kaip kitos NVO, įmonės gali reorganizuodamos keisti teisinę formą). Kartu, įstatymo leidėjai patikslino ir socialinių kooperatyvų sąvoka ir jų teisėtas veiklos sritis. Numatyta, kad socialiniai kooperatyvai veikia socialinės ekonomikos srityje, kuri apima: 1) lokalią socialinę ir darbo rinkos integraciją susijusią su socialinės atskirties grupėmis; 2) ekonominę veiklą socialinėje srityje veikiant atliepian visuomenės interesą / naudą (2 str.) (SRP, 2022). Beje, 2022 m. įstatymo pakeitimai labai aiškia apibrėžė socialinės reintegracijos, integracijos į darbo rinką bei visuomenei naudingų paslaugų sąvokas.

Socialinių kooperatyvų tyrimai atskleidžia, kad jie neabejotinai yra socialinės ekonomikos įmonės (Ciepielewska-Kowalik, 2020; Goleński, 2019). Tai apibrėžia atskiri kriterijai numatantys jų veiklos autonomiją (nuo valdžios institucijų), socialinių – ekonominių tikslų derinimą bei registraciją specialiame registre (žr. 7 lentelę).

Lentelė 7. Lenkijos socialinių kooperatyvų modelis

Modelio elementai	Trumpas aprašymas
Steigimas	Steigėjai: 1) bedarbiai, neįgalieji, socialinėje atskirtyje esantys bei socialiai nesavaranikiški asmenys (jie turi sudaryti 50-70 proc. steigėjų); 2) kiti privatūs asmenys; 3) nepelno siekiantys juridiniai asmenys. Kooperatyvą gali steigti ne mažiau, kaip trys fiziniai asmenys arba nemažiau, kaip penki asmenys, jeigu 2 asmenys yra juridiniai. Kooperatyvo steigėjais negali būti valdžios sektoriaus (centro ir vaivadijų lygio) organizacijos. Įsteigta bendrovė yra įtraukiama į nacionalinį socialinių kooperatyvų registrą jeigu atitinka griežtai apibrėžtas sąlygas, kurias tvirtina vietos valdžios institucijos.
Bendrovės organai.	Socialinis kooperatyvas išrenka priežiūros tarybą (jeigu įsteigė daugiau negu 15 narių) arba priežiūros funkciją atlieką narių susirinkimas (jeigu - mažiau negu 15 narių). Pagrindinis valdymo organas – valdyba, išrenkama narių (kiekvienas narys turi po vieną balsą). Socialinių kooperatyvų darbuotojų atstovas turi teisę dalyvauti valdybos posėdžiuose bei turi patarimo

	teisę. Socialinio kooperatyvų darbuotojų teisės į informavimą, konsultavimąsi (per darbuotojų tarybą) yra reguliuojamos įstatymu.
Darbuotojų ir savanorių įdarbinimas	Specialiai – reguliuojama savanorių ir samdomų darbuotojų veikla, darbo užmokestis ir t.t. Socialinė bendrovė gali įdarbinti samdomus darbuotoju, kurie nėra kooperatyvo nariai. Jų neturi būti daugiau negu 50 proc. darbuotojų. Samdomų darbuotojų atlyginimo, atlygio sistemas nustato bendrovės susirinkimas arba priežiūros taryba.
Pelno pasidalinimo schema	Bendrovėje nustato susirinkimas: 1) investavimo fondui, – ne mažiau 20 proc.; 2) parama socialiniai integracijai, paramai įdarbinimo srityje bei pan., - ne mažiau 30 proc. 3) tarpusavio paramos fondui. Pelnas negali būti pasidalinamas tarp narių.
Rėmimas ir paslaugų pirkimas.	Socialinės bendrovės gali būti remiamos valstybės ir sub-nacionalionių valdžios institucijų dotacijomis, paskolomis bei kitomis formomis. Paramos skyrimas plačiai reguliuojamas ir numatoma jo kontrolė. Plačiai - reguliuojamas paslaugų pirkimas. Socialinių kooperatyvų įstatymas numato, kad kooperatyvai gali sudaryti konsorciumus su socialinės – profesinės integracijos bei terapiniais centrais.

Sudaryta remiantis: Żurakowska-Sawa & Artyszuk, 2022; Ciepielewska-Kowalik et al., 2021

Kooperatyvų veiklos vystymo paramos politika. Ilgą laiką Lenkijos paramos politiką sudarė trys tikslai ir juo atliepančios priemonės: 1) nustatyto reguliavimo tobulinimas; 2) socialinių projektų rėmimo programų, fondų intervencijos (ES, nacionalinio bei regioninio lygio); 3) mokesčių lengvatos ir jų plėtimas. (Ciepielewska-Kowalik et al. 2021). Svarbi socialinių kooperatyvų veiklos paskata yra susijusi su dvejomis paskutinėmis politikos priemonėmis. Lenkija sukūrė sąlyginai palankią mokesstinę aplinką socialiniams kooperatyvams. Ji apima darbuotojų (dalį kaštų gali padengti vietos valdžia) ir pajamų mokesčių lengvatas (Ciepielewska-Kowalik et al., 2021).

Pereinant prie paramos politikos analizės galima pastebėti, kad nacionalinės ir sub-nacionalinės valdžios turi visą eilę intervencinių priemonių, kurias naudoja socialiniai kooperatyvų veiklai skatinti. 2019 m. (MRPS, 2020). Socialiniai kooperatyvai yra remiami iš Neįgaliųjų reabilitacijos (lenk. *Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych*), Darbo (lenk. *Funduszu Pracy*) fondo lėšomis. Taip pat yra panaudojamos visa eilė projektinės paramos finansavimo šaltinių (pvz. Europos Socialinio fondo priemonės ir kiti). Socialiniams kooperatyvams buvo perduotas viešųjų paslaugų teikimas 2019 m. už 13,647,238,404 eur. (MRPS, 2020). Dauguma remiamų veiklų buvo susijusios su bedarbių asmenų įdarbinimu socialiniuose kooperatyvuose (2019 m. – įdarbinta 2000 asmenų).

Socialinių kooperatyvų ekosistema. Dauguma Lenkijos socialinių kooperatyvų yra įsijungia į ekosistemas. Viena nacionalinė asociacija yra ryškus tinkalveikos centras, - nacionalinė socialinių kooperatyvų audito asociacija (lenk. *Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych*). Jos pagrindinis vaidmuo yra susijęs su narių interesų atstovavimu, konsultacine pagalba nariams bei socialinių kooperatyvų veiklos populiarinimu. (OZRSS, 2014)

Socialinių kooperatyvų skaičius, veiklos sritys ir jų kaita. 2019 m. Lenkijoje veikė apie 1600 socialinių kooperatyvų (Ciepielewska-Kowalik et al. 2021). Kooperatyvų skaičius augo palaipsniui nuo 2004 m. (2004 m. veikė 31 kooperatyvas). Spartus augimas buvo 2012-2014 m., kai socialinių kooperatyvų skaičius išaugo dvigubai (nuo 615 iki 1226) (Koptiew & Puzio-Waławik, 2019). Lenkijos kooperatyvuose dirbo apie 5,5 tūkstančiai darbuotojų. Vidutiniškai vienas kooperatyvas įdarbina 7 asmenis (Koptiew & Puzio-Waławik, 2019). Apskritai, socialinių kooperatyvų buvo įsteigta sąlyginai nedaug pagal turimus duomenis. Tai yra aiškinama komplikuoju tokio kooperatyvo steigimu (reikalavimai steigėjams Pagrindinės socialinių kooperatyvų veiklos sritys yra kelios: 1) apgyvendinimas ir maitinimas; 2) socialinis darbas ir slauga; 3) švietimas; 4) kitos paslaugos. 2019 m. Lenkijos statistikos valdyba atliko socialinių kooperatyvų tyrimą. Remiantis juo paaiškėjo, kad 69 proc. kooperatyvų įsteigė privatūs asmenys, 25 proc. bažnyčia arba NPO ir 25 proc. vietos valdžios institucijos (GUS, Główny Urząd Statystyczny, (2019). Raport koncovy, Spółdzielczość sprzyjająca włączeniu społecznemu i zawodowemu, 1-140).

Pereinant prie kooperatyvų pajamų galima pastebėti, kad Lenkijos socialiniai kooperatyvai įdarbina darbuotojus pagal ilgalaikes sutartis 2018 m. buvo atliktas Lenkijos socialinių kooperatyvų finansų tyrimas. Remiantis juo galima pastebėti, kad pajamos gautos iš produktų ir paslaugų pardavimo buvo siekė apie 74.000 eur. (Ciepielewska-Kowalik, 2020). Tais pačiais metais apie 24 proc. kooperatyvų gavo pelną, o 37 proc. turėjo nuostolių (likę subalansavo savo pajamas bei išlaidas) (Ciepielewska-Kowalik, 2020).

2.5 Socialinės ekonomikos įmonės Lietuvoje ir socialinių kooperatyvų steigimo galimybės

Socialinės ekonomika ir socialinės ekonomikos įmonės¹ yra mažai žinomos dėl to, kad socialinis verslas yra sąlyginai mažai išplėtotas (OECD/EU, 2019; Adomaitytė et al., 2020; LSV, 2019). Lietuvoje veikia sąlyginai nedaug socialinio verslo įmonių (2018 m. 90 socialinių verslų). Lietuvoje nesukūrė svarbios paskatos socialinės ekonomikos vystymui dėl kultūrinių, ekonominių, socialinių apribojimų (Ramaškienė & Šumskienė, 2020). Kita vertus, ilgą laiką (bent iki 2014 m.) nebuvo ir išplėtotos socialinio verslo paramos ir paskatų politikos ir nesukurti aiškūs teisiniai pagrindai, neapibrėžtos socialinių įmonių teisinės formos. Be abejo, socialiniai kooperatyvai yra žinomi tik ekspertams Lietuvoje. Šių įmonių steigimas yra mažai nagrinėtas moksliniuose tyrimuose, analitinėse studijose ir pan. Tad šioje dalyje bus nagrinėjamos socialinių kooperatyvų steigimo galimybės analizuojant poreikius, apribojimus ir galimas paskatas. Tyrimo pagrindą sudaro interviu medžiaga ir jos pagrindu atlikta analizė, tačiau prieš pristatant ją yra svarbu analizuoti mokslininkų publikacijas ir analitines studijas skirtas nagrinėjamai tematikai. Be to, svarbu būtų aptarti ir socialinių kooperatyvų veiklos teisinius pagrindus.

1.5.1 Kooperatyvai ir socialinio verslo tyrimai Lietuvoje

Lietuvos kooperacinių bendrovių ekonominės veiklos, organizacija ir paramos politika yra sąlyginai mažai tyrinėtoms. Pastaraisiais metais buvo paskelbtos tik kelios publikacijos skirtos Žemės ūkio kooperatyvų analizei (Drożdż et al., 2021; Ribašauskienė et al., 2019; Miceikienė et al., 2017; Ramanauskas, 2013). Esamomis publikacijoms remiantis yra sunku atsakyti į klausimus, - kokios yra kooperacinių organizacijos sampratos, kooperatyvų tradicija ar judėjimas, veiklos ir reguliacinės aplinkos problemos. Socialinio verslo studijų ir mokslo publikacijų yra ženkliai daugiau. Jos apima skirtingas temas ir problematiką. Tokių tyrimų padėtį lėmė aktualijos susijusios su diskusijomis dėl socialinio verslo ir socialinių įmonių sampratų, rengiamos socialinių įmonių reformos ir teisėkūros iniciatyvos susijusios su socialinio verslo reglamentavimu. Savita paskata tapo ir Europos Komisijos bei EBPO paramos politikų ir ekosistemų vertinimai – tyrimai. Šiame poskyryje bus susistemintos ir išanalizuotos esančios publikacijos, tyrimai ir studijos siekiant išsiaiškinti socialinių kooperatyvų steigimo galimybes.

¹ Šis terminas bus naudojamas ataskaitoje siekiant išvengti persidengimų, paniniojimų susijusių su teisine socialinių įmonių statuso apibrėžimais ir sampratomis. Tokių būdu siekiama išvengti dviprasmybių ir persidengimų.

Išnagrinėjus mokslinę literatūrą ir analitines studijas pagal tematiką, jas galima suskirstyti į kelias ryškias tematikos grupes:

1. Socialinio verslo organizacijų sampratų apibrėžtys ir formų sklaidos tyrimai;
2. Socialinio verslo ekosistemų (socialinio kapitalo, kooperatyvų veiklos) ir paramos politikos tyrimai;
3. Teisinių pagrindų ir reguliacinės aplinkos analizė.

Toliau šioje dalyje bus trumpai aptariamos paminėtos tyrimų kryptys, jų rezultatai ir mokslinės diskusijos.

Organizacijų sampratos, sandaros ir ekonominės veiklos tyrimai. Kaip atskleidžia tyrimai, socialinės ekonomikos įmonių sampratos nėra nusistovėję Lietuvoje ir dar vis kelia klausimų akademikams ir viešosios politikos analitikams. Pirmiausiai, reikia pastebėti, kad socialinis verslas yra skirtingai apibrėžiamas (bendresni socialinių įmonių, socialinės ekonomikos apibrėžimai teisės aktuose, viešosios politikos dokumentuose) ir nevienareikšmiai suprantamas. Kita vertus, tai nėra Lietuvos išskirtinumas, bet jau vertinant pagal autoritetingus lyginamuosius tyrimus ir vertinimai (European Commission, 2020; Defourny et al, 2021a; Defourny et al, 2021b)

Klausimą dėl Lietuvos socialinio verslo apibrėžčių Lietuvoje lydėjo intensyvi diskusija (maždaug 2013-2021 m.), kurias mokslininkai sieja su Lietuvos socialinių įmonių modelio kritika ir teisėkūros iniciatyvomis. Diskusiją reflektavę mokslininkai pa dėl socialinės ir socialinių įmonių Lietuvos mokslininkai nagrinėjo politinę ir akademinę diskusiją susijusią su teisinėmis (plačiau, - viešosios politikos), akademinėmis apibrėžtimis (Pučėtaitė et al., 2019; Neverauskienė & Pranskevičiūtė, 2018; Bartkutė & Skėruvienė, 2022; 81. Urmanaviciene & Praakli, 2021). Lyginamuoju aspektu, socialinio verslo apibrėžtys buvo nagrinėtos tarptautinėse lyginamosios studijose. Galima pastebėti, kad mokslinis diskursas atliepė Vakarų šalyse vykusias diskusijas (tik jos prasidėję buvo kiek anksčiau) tiek konceptualiose, tiek empirinėse dimensijose (Kerlin, 2012; Defourny et al, 2021a; Defourny et al, 2021b).

Suprantama, kad Lietuvoje susiklostė savitos socialinio verslo sampratos, o jas nagrinėjo nemažas akademikų skaičius. Dauguma Lietuvos mokslininkų tikslino socialinio verslumo apibrėžimą, atskirdami jį nuo socialinių įmonių veiklos (Neverauskienė & Pranskevičiūtė, 2018; Bartkutė & Skėruvienė, 2022; Simanavicius et al., 2021; Kuklytė & Vveinhardt, 2017; Urmanavičienė et al., 2021b). Dauguma mokslininkų atkreipė dėmesį į paradoksalią situaciją susijusią su socialinių (įmonės integruojančios tikslines grupes į darbo rinką arba socialinio verslo

užimtumo modelio įmonės, angl. *Work Integration Social Enterprise*) ir socialinės ekonomikos (ši sąvoka dažnai yra naudojama siekiant išskirti socialinio verslo specifiškumą) sąvokų prieštarumą, kompleksinius poveikius ir susijusius teisinius bei praktinio naudojimo kontekstus. Tradicinė socialinių įmonių (nuo 2004 m. nusistovėjusi) kritika buvo aštri ir pastebima nagrinėjamame tyrimų lauke (Neverauskienė & Pranskevičiūtė, 2018; Bartkutė & Skėruvienė, 2022; Simanavicius et al., 2021; Pranskevičiūtė & Neverauskienė, 2018; Kuklytė & Vveinhardt, 2017; Urmanaviciene & Praakli, 2021; Urmanavičienė et al., 2021b).

Mokslininkai atkreipė dėmesį savo publikacijose ir į politinius bei viešus debatus, aptarė NVO kritines pozicijas, 2019 m. teisėkūros iniciatyvas susijusias su Lietuvos Respublikos socialinio verslo plėtros įstatymo projektas (Urmanavičienė et al., 2021b). Taip pat bandyta paaiškinti šio paradokso atsiradimą, Pavyzdžiui, Laima Okunevičiūtė Neverauskienė ir Irena Pranskevičiūtė įrodinėjo, kad socialinio verslo sampratos (Lietuvos socialinio verslo modeliai) formavo praktikai (Neverauskienė & Pranskevičiūtė, 2018; Pranskevičiūtė & Neverauskienė, 2018). Mokslininkės aiškino, kad atsakingos valdžios institucijos kurdamos teisės aktus pritaikė ES viešųjų politikų konceptus ir neatsižvelgė į egzistuojančias praktikas (Pranskevičiūtė & Neverauskienė, 2018, p. 31-35;75-83). Akademinės diskusijos ir NVO advokacijos prisidėjo prie LR Ūkio/EIMIN ministro įsakymo dėl *Socialinio verslo koncepcijos patvirtinimo* ir prie, Socialinio verslo plėtros įstatymo projekto (LR EIMIN ministro įsakymas, 2015; LR Socialinio verslo plėtros įstatymo projektas, 2019). Minėtam teisės akte ir teisės akto projekte apibrėžta socialinė verslo samprata (socialinės ekonomikos sąvoka, socialinio verslo modelis ir statuso atitikimo kriterijai). Svarbu paminėti ir tai, kad LR EIMIN įsakyme buvo numatyta, viena iš socialinės ekonomikos verslo formų gali būti kooperatyvai („kad socialinis verslas gali būti įvairių teisinių formų: bendrijos, bendrovės, kooperatyvai, savitarpio draudimo įmonės, asociacijos, susivienijimai, fondai ir kitos“) (LR EIMIN ministro įsakymas, 2015). Taigi įstatymo projektai atsirado ne tik dėl ES ir EBPO organizacijų poveikių, bet ir paskatinti akademikų, socialinio verslo advokatų ir tarptautinių organizacijų siūlymų. Be to, EIMIN ministro įsakymo rengėjai pasirinko plačią socialinio verslo koncepciją, ją apibrėždami per atitikimo kriterijus (svarbiausi, - socialinė nauda ir gauto pelno reinvestavimas) (LR EIMIN ministro įsakymas, 2015). Taigi, nebuvo apibrėžta socialinio kooperatyvo sąvoka ir kooperacinis veiklos modelis, tačiau numatyta, kad kooperatyvai gali būti priskirti socialinio verslo sąvokai, jeigu atitiks pagrindinius kriterijus.

Pastebėtina tai, kad pagal akademikų taikomas socialinio verslo klasifikacijas, tokia apibrėžtis būtų priskirta hibridinei, o ne grynojo socialinio verslo organizacinei formai.

Kita vertus, aptarta diskusija beveik neapėmė gilesniu lygiu socialinio verslo organizacinių ir verslo formų. Tiksliau, diskutuota apie socialinio verslo organizacijų hibridini pobūdį bei socialinių ir komercinių (privačių) interesų derinimą, bet nenagrinėtos jų suderinamumas su atskiromis verslo teisinėmis - organizacinėmis formomis (Urmanavičienė et al., 2021b; Raisiene, & Urmanavičienė, 2017). Tiksliau, beveik nebuvo nagrinėtas kooperacinių bendrovių tradicijos poveikiai ar galimybės įtvirtinti socialinius kooperatyvus, kaip organizacinę formą. Tiesa, istorinę kooperatyvų veiklos genezę atliko Irena Pranskevičiūtė ir Laima Okunevičiūtė Neverauskienė, išnagrinėdamos vadinamų tradicinių kooperatyvų veiklą socialinių paslaugų srityje tarpukariu ir XX a. devintajame – dešimtajame dešimtmečiuose (2018b). Keli mokslininkai ir analitikai glaustai aptarė (ar tiksliau įvardijo) socialinių kooperatyvų veiklos formų (kaip organizacinio modelio) galimą taikymą Lietuvoje (Stroputė & Kairytė, 2016; Pranskevičiūtė & Neverauskienė, 2018b). Taip pat galima konstatuoti, kad kooperatyvų veiklą nagrinėję mokslininkai nesiejo jų veiklos su vadinamų tradicinių kooperatyvų veiklos sritimis (Ribašauskienė et al., 2019; Miceikienė et al., 2017; Ramanauskas, 2013).

Socialinių kooperatyvų steigimas vystant socialinio ir kooperacinio verslo ekosistemas. Kaip rodo moksliniai tyrimai tradicinių kooperatyvų sistema yra neišvystyta ir fragmentuota (Ribašauskienė et al., 2019; Ramanauskas et al., 2017; Ramanauskas, 2021). Tuo tarpu socialinio verslo ekosistema sparčiai formuojasi ir dinamiškai plečiasi (bent jau nuo 2016-2018 m), tačiau specifiškai (Pranskevičiūtė & Neverauskienė, 2018; Neverauskiene & Pranskeviciute, 2021).

Empiriniai duomenys atskleidžia, kad labai nedaug kooperatyvų (2020 m. veikė 182 kooperatinės bendrovės ir jos sudarė apie 0,05 proc. nuo visų juridinių vienetų veikiančių pagal kitas teises formas) (LR Statistikos departamentas, 2021). Dauguma jų veikė žemės ūkio, miškotvarkos (miško savininkų kooperatyvai) ekonominės veiklos srityse. Nagrinėjant detaliau tradicinių kooperatyvų veiklą galima pastebėti, kad daugumą kooperatyvų sudaro žemės ūkio kooperatyvai (2021 m. veikė 26 kooperatyvai, kurie turėjo pripažintą LŽŪM kooperatinių bendrovių statusą) (LR ŽŪM, 2022; LR ŽŪM, 2021). Taip pat, veikia ir privačių miško savininkų, prekybos įmonių bei vartotojų kooperatyvai (Pivoriūnas, 2004; Pivoriūnas, 2020). Pastebėtina ir tai, kad žemės ūkio kooperatyvų skaičius laipsniškai mažėjo per pastaruosius dešimtmečius

(Ribašauskienė et al., 2019; LR Žemės ūkio ministerija, 2022). Lietuvoje į kooperatyvus yra įsitraukę tik apie 12 proc. ūkininkų. Tuo tarpu, žemės ūkio savininkų kooperatyvų skaičius ir jų narių skaičius laipsniškai didėjo (Pivoriūnas, 2020). Kooperacinį judėjimą stabdo ne tik reguliaciniai apribojimai, finansavimo (ar kapitalo pritraukimo) problemos, bet ir neigiamos visuomenės nuostatos.

Kaip rodo Erikos Ribašauskienės ir kitų mokslininkų tyrimas, Lietuva neturėjo nuoseklios žemės ūkio kooperatyvų rėmimo politikos kolegų 2018 m., ŽŪM inicijavo (paskatino EBPO rekomendacijos) LR kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymo pataisas (LR ŽŪM, 2021). 2020-2022 m. ministerija tęsė reguliavimo tobulinimą siekdama palengvinti kooperatyvų steigimą ir jų veikimą (apibrėžtas valdymo organų veikimas, pelno paskirstymas, balsavimo teisės perleidimas ir kt.). 2021-2022 m. ŽŪM sukurta darbo grupė kooperacijai palaikyti ir skatinti (LR ŽŪM, 2022b).

Aišku visos paminėtos iniciatyvos buvo orientuotos į žemės ūkio sektoriaus veikėjus. Kooperatyvų ekosistemų pagrindą sudaro žemės ūkio ir miškų savininkų kooperatyvų asociacijos. Kooperatyvus jungia pagal sektorius nusistovėjusi tinklaveika. ŽŪM yra kitas svarbus ekosistemų veikėjas. Vis dėlto, pačios ekosistemos nėra išvystytos, paramos – skatinimo politika tik pradėta vystyti. Kooperatinis judėjimas nėra aiškiai pastebimas ir aktyvus, kaip pastebima moksliniuose tyrimuose. Galiausiai svarbu pastebėti, kad kooperatyvai neveikia socialinių paslaugų srityse. Dar daugiau, jų veiklą šioje srityje riboja keli teisės aktai susiję su ES struktūrinės paramos įsisavinimu.

Socialinio verslo ekosistema, kaip atskleidžia atlikti tyrimai, yra pokyčių fazėje nuo 2015 m. Mokslininkai pastebi, kad toliau veikia užimtumo modelio socialinių įmonių ir socialinės ekonomikos posistemės (Neverauskienė & Pranskevičiūtė, 2018; Urmanavičienė et al., 2021b). Kiekviena iš jų turi savo veikėjus (ne tik centrinius, - SOCMIN, EIMIN, valstybės agentūras, asociacijas, bet ir koordinuojančius vietas lygiu). Socialinio verslo ekosistemai yra priskiriamos kelios dešimtys veikėjų, kurie yra suskirstyti pagal tam tikras grupes. Mokslininkai pastebėjo, kad Lietuvos socialinio verslo ekosistemos didelį poveikį (tiek kūrimui, tiek vystymui) daro ES institucijos (Urmanaviciene & Praakli, 2021)

Lietuvos socialinio verslo įmonės dalį pajamų gauna komerciniais pagrindais teikdamos paslaugas, tačiau ne mažiau reikšminga yra parama iš ES struktūrinių fondų, valstybės ir savivaldybės biudžetinių programų (Neverauskienė & Pranskevičiūtė, 2018; Urmanavičienė et al., 2021b; Bartkutė & Skėruvienė, 2022). Dauguma Lietuvos socialinės ekonomikos įmonių veikia, -

socialinės integracijos, kultūros, jaunimo įdarbinimo, sporto ir fizinio aktyvumo vystymo srityse. Tyrimai atskleidžia, kad, kad dauguma socialinės ekonomikos įmonių yra priklausomos nuo valstybės ir savivaldybės paramos šaltinių (Neverauskienė & Pranskevičiūtė, 2018). Kita vertus, ji sąlyginai nėra didelė, tad NVO ir socialinės ekonomikos įmonių advokatai siekė, kad joms palaipsniui būtų perduodamas dalies viešųjų paslaugų teikimas. Taip pat, valstybė pradėjo ir socialinių įmonių pertvarka. Daug mokslininkų susifokusavo savo tyrimuose į socialinės ekonomikos įmonių bendradarbiavimą su valdžios institucijomis perimant socialinių paslaugų teikimą (Urmanaviciene et al., 2021). Apibendrinant galima pastebėti, kad mokslininkai išanalizavo sistemos tapsmą, silpnąsias elementus (dvi posistemės esančios kaitos būvyje) ir disfunkcijas (nėra nuoseklios paramos politikos, nepakankamai įsitraukė valstybės ir savivaldybių veikėjai) pastebėdami, kad ji tik, neturi nuoseklios (Neverauskienė & Pranskevičiūtė, 2018; Bartkutė & Skėruvienė, 2022; Simanavicius et al., 2021; Pranskevičiūtė & Neverauskienė, 2018; Kuklytė & Vveinhardt, 2017; Urmanaviciene & Praakli, 2021; Urmanavičienė et al., 2021b). Kita vertus, mokslininkai nenagrinėjo Lietuvos socialinio verslo kaitos sąryšyje su kooperaciniu judėjimu ir galimu socialiniu kooperatyvu steigimu. Tiesa Neringa Stroputė ir Modesta Kairytė analizavo socialinių kooperatyvų ir kitų organizacijų, kaip socialinio verslo modelio įvedimą (Stroputė & Kairytė, 2016). Taigi, nauji, specializuoti socialinio verslo modeliai (paremti socialinės ekonomikos organizacijomis) nėra suprantami, kaip ekosistemai svarbūs elementai.

1.5.1 Socialinių kooperatyvų steigimas ir veiklos galimybės Lietuvoje: teisiniai aspektai

Kaip jau buvo nagrinėta anksčiau, socialinių kooperatyvai negali veikti, kaip socialinės ekonomikos įmonės pagal specialią teisinę formą (nėra įteisintas specialus verslo modelis) apibrėžtą teisės aktuose. Vis dėlto, socialiniai kooperatyvai gali būti steigiami vadovaujantis galiojančiu reguliavimu kooperatinėms bendrovėms veikiančioms verslo įmonių teisiniais pagrindais ir veikti remdamiesi įtvirtintomis socialinio verslo modelio kriterijais (KBĮ, 2021). Kaip nagrinėta, socialinių kooperatyvų judėjimo iniciatoriai pradėjo naujo tipo kooperatinių bendrovių veiklas vadovaudamiesi kooperacinių bendrovių teisine forma ir veikdami pagal socialinio verslo vizijas bei kriterijus. Taigi, specialios socialinio verslo formos nebuvimas netampa neperžengiama kliūtimi socialinių kooperatyvų steigimui. Šiame poskyryje bus trumpai aptarti socialinių kooperatyvų steigimas pagal galiojančius teisės aktus.

Kooperacinių bendrovių institutas veikia Lietuvoje jau nuo 1993 m. Tiesa, išliko kai kurie kooperatinių bendrovių, kaip juridinių vienetų apibrėžtys perimtos iš sovietinės teisės. Tiksliau,

kooperatinės bendrovės teisingumas buvo įtvirtintas recipuotame civiliniame kodekse (Pakalniškis & Tikniūtė, 2010). 1993 m. priimtas KBĮ labiau atliepė kapitalistinę sistemą ir laisvos rinkos poreikius. Kita vertus, šis įstatymas užtikrino pagrindus kooperatinio judėjimo ir kooperatyvų veikimui (Pečiuliauskas, 2002). KBĮ įstatymas ne kartą buvo keistas, o paskutinės pataisos įvirtintos 2022 m. gegužės 30 d. (LR kooperatinių bendrovių įstatymas, 2022).

KBĮ teisės institute įtvirtinti kooperacijos principai. Kaip nagrinėta ankstesniame skyriuje, kooperacinių bendrovių principai yra suprantami, kaip vertybės įtvirtinantys tam tikrą tapatumą. Trys pagrindiniai (kitų beveik nepaliesiti) principai yra perkelti į KBĮ.

Principas	Reguliavimas
Savanoriškumas ir atvira narystė	4 str. <i>Kooperatinės bendrovės steigėjais gali būti ne mažiau kaip penki Lietuvos Respublikos piliečiai, sukakę 18 metų, arba piliečiai ir juridiniai asmenys, įregistruoti Lietuvoje.</i> Steigimo veiksmai, - 1) steigimo susirinkime steigėjai priimam įstatus ir tvirtina notariškai (5 str.); 2) registravimas savivaldybėje (6 str.); 3) įstatai priimami; 3) narystės nutraukimo sąlygos bei nario išstojimas ir pašalinimas (6 ir 10 str.) Įstatymas nenumato privalomo stojamo mokesčio ir pajaus dydžio. KBĮ 10 str. numato pajaus ir sukurtos turto dalies grąžinimą (nenumato stojamojo mokesčio grąžinimą).
Demokratinė narių kontrolė (kooperacijos tapatumo realizavimas, - „vienas narys – vienas balsas“	11 str. <i>balsuojant turėti vieną balsą nepriklausomai nuo įmokėto pajaus dydžio.</i> Narystės santykiai apibrėžiami per: 1) stojimo ir išstojimo registravimą (8 str.); 2) pajaus dydį ir jo kitimą (8 str.); 3) pajaus, sukurtos turto dalies grąžinimas (išstojant) ir numatomos išmokos skyrimas (10 str.).
Ekonominis narių dalyvavimas	5,12,13 str. Kapitalo sukaupimas galimas per narystės mokestį arba pajaus dydį (jų dydis neribojamas). Kapitalo pajamos iš ūkinės veiklos ir kitų pajamų šaltinių.

Lentelė sudaryta remiantis: KBĮ analize.

Lietuvos mokslininkai nagrinėję reguliavimo poveikius kooperaciniam judėjimui yra pastebėję esminių spragų susijusių su ekonominių narių dalyvavimo užtikrinimu (Ramanauskas et

al. 2017; Pečiuliauskas, 2002; Vazonis, 2014). Tiesa, mokslininkai akcentuoja, kad kooperacinio judėjimo kliūtis yra epizodiška, neveiksminga paramos politika (Ribašauskienė et al., 2019; Miceikienė et al. 2017).

Galima kelti klausimą, ar KBĮ yra realizuoti esminiai principai (kaip jau nagrinėta, mokslininkai išskiria 4 esminius principus) apibrėžiantys socialinio kooperatyvo teisinės formas (Fici, 2015; Thomeas, 2004; OECD, 2022). Pirmiausiai galima pastebėti, kad KBĮ įtvirtintas „vienas narys - vienas balsas“ principas atliepia socialinių įmonių demokratinės kontrolės vertybę. Taip pat, Lietuvos reguliavimas užtikrina „atvirų durų principą“ (atviros narystės) ir kapitalo kaitumą. Iš esmės yra vienas apribojimas susijęs su ekonominių veiklų neapibrėžtumu. Įstatymas steigėjams palieką platų pasirinkimą. Taigi, steigėjai gali vykdyti įstatuose numatytas veiklas (pagal KBĮ 7 str.) ir galimai vykdyti socialinę misiją teikdami socialines paslaugas (KBĮ, 2022).

Kaip jau nagrinėta, kooperatyvų steigėjai gali įsteigti socialinį kooperatyvą vadovaudamiesi ne tik kooperatinių bendrovių teise, bet ir pasiremdami *Socialinio verslo koncepcija* patvirtinta ministro įsakymu (LR EIMIN ministro įsakymas, 2015). Ši koncepcija numato, kad kooperatyvai atitinka socialinės ekonomikos verslo modelį (kaip ir kitos teisinės formos) Tiesa, socialinis kooperatyvas turi atliepti charakteristikas: „*verslumo (nuolatinė ūkinė komercinė veikla), socialinį (socialinių tikslų siekimas) ir valdymo (ribotas pelno paskirstymas, skaidrus valdymas)*“ (LR EIMIN ministro įsakymas, 2015).

Ministro įsakymas numato, kad galimos socialinio kooperatyvo veiklos turėtų vykti: socialinių paslaugų reikmių srityse (būsto, sveikatos priežiūros, pagalbos pagyvenusiems asmenims ar neįgaliesiems, pažeidžiamų grupių socialinės įtraukties, vaikų priežiūros ir t. t.) arba gamybos susijusios su socialine ir profesine integracija (suteikiant galimybę dirbti asmenims, kurie atsidūrė nepalankioje padėtyje dėl atskirtį ir atstūmimą lemiančios menkos kvalifikacijos ar socialinių arba profesinių problemų ir t. t.) (LR EIMIN ministro įsakymas, 2015). Be to, galimai įsteigtas ir pradėjęs veikti socialinis kooperatyvas turėtų: 1) siekti pagrindinio tikslo – išmatuojamo ir teigiamo socialinio poveikio; 2) gautas pelnas turėtų būti reinvestuojamas atliepiant pagrindinį tikslą; 3) turėtų įtraukti suinteresuotuosius asmenis ar jų teisėtus atstovus, kuriems daro poveikį vykdoma veikla; 4) socialinis verslas yra nepriklausomas nuo valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų, viešojo sektoriaus organizacijų ir kitų organizacijų. (LR EIMIN ministro įsakymas, 2015).

3. Kokybinis tyrimas: socialinių kooperatyvų steigimo Lietuvoje galimybės

Išanalizavus mokslinius tyrimus susijusius su Lietuvos socialinio verslo sistemos ekosistema galima pereiti prie informantų prie kokybinio tyrimo interviu pagrindu. Šioje dalyje siekiama išsiaiškinti išsiaiškinti socialinių kooperatyvų steigimo poreikius, paskatas ir kliūtis remiantis kokybinio tyrimu gauta nuomonių analize. Tyrimo metu keltos dvi kokybinio tyrimo problemos: 1. socialinių kooperatyvų steigimui nėra susiformavusių palankių veiksnių (socialinio verslo ekosistemoje bei kooperaciniame judėjime), poreikių ir paskatų. 2) socialinės kooperacinės bendrovės verslo modelis nėra priimtinas daugeliui socialinės ekosistemos dalyvių.

5.1 Socialinių kooperatyvų steigimui, kaip socialinio verslo modelio vystymui nėra susiformavę palankūs veiksniai

Žvelgiant istoriškai galima pastebėti, kad socialinius kooperatyvų verslo modelio iniciavimą ir tolimesnę plėtotę veikė kompleksiniai aplinkos veiksniai: 1) tradicinių kooperatyvų judėjimas ir nusistovėjęs verslo praktikos (Italijoje, Belgijoje, Ispanijos atskiruose regionuose ir kitur); 2) socialinių ir kitų viešųjų paslaugų teikimo krizės (didėjantis poreikis, socialinių politikų neveiksmingumas). Kita vertus, socialinių kooperatyvų plėtotę skatino ir veikėjų (tiek naujo modelio steigėjų, tiek politinių - administracinių elitų) vizijos ir sumanymai susiję su socialinio kooperacinio verslo modelio vystymu ar jo palaikymu. Taigi, paminėti veiksniai atskiruose Europos valstybėse veikdami kompleksiskai prisidėdavo prie socialinio kooperatyvų, kaip verslo modelio išvystymo, kuris tapdavo dominuojantis arba ryškus socialinės ekonomikos ekosistemoje. Lietuvoje (kaip nagrinėta ankstesnėje dalyje) socialinis verslas buvo kuriamas neišskiriant (per reguliavimą, paramos politiką) konkretaus modelio (tam tikros organizacinės formos) ir faktiškai daugelį socialinių verslų vysto skirtingų teisinių formų organizacijų (pvz. Uždaros akcinės bendrovės, Mažosios bendrijos ir kt.). Be to, pati socialinio verslo ekosistema kūrėsi „iš apačios į viršų“ kryptimi, su ribota valdžios institucijų įsitraukimu ir parama.

Atsižvelgiant į Lietuvos kontekstinius veiksnius ir istorines socialinių kooperatyvų plėtojimo kryptis, siekta išsiaiškinti, kurie veiksniai gali būti svarbūs socialinių kooperatyvų steigimui. Interviu metu nagrinėti kelių veiksnių galimi poveikiai: 1) kooperacijos tradicija ir kooperatyvų veikla žemės ūkyje; 2) socialinio kapitalo poveikiai, socialinio verslo įdirbiai ir galimas poveikis kooperacinių bendrovių iniciavimui; 3) kooperatyvų modelio priimtinumas atsižvelgiant į teisinius bei socialinio verslo kontekstus.

Prieš pradėdant interviu analizę svarbus pastebėti, kad ne visi tyrimo dalyviai buvo susipažinę su socialinio kooperatyvo, kaip socialinio verslo modeliu. Dalis jų žinojo nes tyrinėjo jų veiklas, diskutavo su užsienio ekspertais, lankėsi užsienio šalių kooperatyvuose (Belgijos, Lenkijos) ir t.t. Kita dalis, turėjo bendresnį supratimą buvo apie šį verslo modelį. Tai buvo tyrimo apribojimas, kurį apvyko išspręsti patikslinant, paaiškinta šio verslo modelį interviu pradžioje.

Kooperacijos tradicija ir jos poveikiai. Kokybinio tyrimo dalyviai negalėjo įvardinti kooperatyvų tradicijos, gerosios praktikos pavyzdžių poveikių galimoms socialinių kooperatyvų iniciatyvoms. Dauguma informantų sunkiai siejo naujų formų vystymą su kooperatyvų tradicija vystoma žemės ūkyje (interviu su INF10; INF8). Kita vertus, informantai atstovaujantys socialinius verslus ir bendruomenes pasakojo apie kooperacijos patirtis steigiant socialinius verslus (bendruomeninio verslo centrus, bendradarbystės erdves ir t.t.) (Fokus grupės interviu; interviu su INF11; INF8). Jie teigė, kad yra nemažai smulkių verslininkų veikiančių socialinėje srityje, kurie turi bendradarbiavimo patirčių. Informantai akcentavo, kad jomis būtų galima sėkmingai pasinaudoti (Interviu su INF8; INF10). Taip pat minėta, kad jų inovatyvios socialinės iniciatyvos buvo socialinių kooperatyvų veiklos prototipai.

Vienas informantas skeptiškai vertindamas socialinių kooperatyvų modelio iškėlimą pastebėjo specifinio socialinio – kultūrinio konteksto svarbą (Interviu fokus grupėje). Jis pastebėjo, kad remiantis istoriniu – kultūriniu kontekstu reikia atrasti geriausią formą ir ne vien remtis siūlomais Italijos Jungtinės karalystės ar kitais modeliais (Fokus grupės interviu).

Socialinių kooperatyvų, kaip verslo modelio įtvirtinimas. Kokybinio tyrimo metu siekta nustatyti, galimus socialinės kooperacinės bendrovės, kaip socialinio verslo modelio steigimo poreikius. Dalis informantų fokus grupės metu pastebėjo, kad kurti naują išskirtinę socialinio verslo formą nėra aktualu. Antai viena informantė taip pagrindė savo nuostatas:

Šiai dienai yra tokia situacija, kad 2019 m. priimtas, bet tai užstrigo Seime. Dar buvo atskira iniciatyva apibrėžti kai, kas yra socialinis verslas. Dar buvo atskira iniciatyva apibrėžti socialinį verslą įtraukiant į socialinio verslo įstatymą. Dabar irgi tas procesas yra šiek tiek užstrigęs. Tai mano nuomone dar vienos formos išskirti ir apibrėžti nereikėtų. Tai yra tik tam tikros teisinės veiklos formos. Ar yra UAB, ar Mažoji bendrija ar VŠĮ tai neišsprendžia esmės. Tai yra tik tam tikros teisinės formos. Mes Lietuvoje neturime susidėlioję vizijos, kur mes judame toliau. Tai aš manau, kad tai įneštų daugiau irzulinio ir betvarkės. Tiesiog turime daugiau sutvarkyti tai ką pradėjome ir reikia sutvarkyti tai. Šiuo metu yra savotiška aklavietė (Fokus grupės interviu).

Keli kiti informantai (atsakinėdami į klausimą individualių interviu metu) antrino šią nuomonę pastebėdami, kad naujoms iniciatyvoms dar nėra atėjęs laikas, nes reikia parengti

pagrindus socialinio kapitalo įmonėms (Interviu su INF10). Iš esmės visi pašnekovai akcentavo, kad socialinis verslas tai yra sektorius, kuriame telpa visi veikėjai veikiantys pagal vieną ar kitą verslo formą ir vienos formos prioretizuoti nereikėtų.

Šias nuomones galima paaiškinti dvejopai. Viena vertus, ją nulėmė ekspertinis žinojimas ir įsigilinimas į socialinio verslo tematiką ir pozicijos formavimas bendrojo intereso aspektu. Kita vertus, fokus grupės interviu išryškino kalbėtojų interesus susijusius su interesų atstovavimu ir advokacijų pozicijomis Pavyzdžiui, vienas respondentas palankiai atsiliepė apie socialinių kooperatyvų teisinės formos apibrėžimą teisės aktuose bei verslo modelio sukūrimą:

Mano nuomone, tai, kodėl ir ne. Bet vėlgi, turėtų būti aiškiai išgryninti tikslai, misiją ir ką norima padaryti. Tik mano nuomone reikėtų sugalvoti ir vengti naudoti tą, tokį socialinę įmonę. Nes tas socialinės įmonės, bet tiems kas supranta, tai socialinė įmonė yra susipriešinimo dalykas. [...] geriau reikėtų nevertoti šio termino (Fokus grupės interviu).

Organizacijų sandaros ir ekonominės veiklos tyrimai. Kartu tyrimuose pastebėta daug kliūčių ir apribojimų susijusių su viešųjų paslaugų teikimo perėmimu.

Socialinių darbuotojų ir globos įstaigų specialistų įsitraukimas į paslaugų teikimą.

Socialiniai kooperatyvai buvo kuriami socialinių ir kitų medikų (slaugos specialistai, psichikos sveikatos) kai kuriose Vakarų Europos šalyse. Kokybiniu tyrimu siekta išsiaiškinti, socialinių darbuotojų, slaugos, įdarbinimo specialistų požiūrius į socialinių kooperatyvų kūrimą ir jų veiklą (kaip jau minėta, minėtų specialistų asociacijų atstovai buvo įtraukti į tyrimą). Fokus grupėje dalyvavę jų atstovai minėjo esamas praktikas ir pateikė pavyzdžius. Pavyzdžiui, minėta tai, kad atskiri darbuotojai kuria NVO (dažniausiai teikiančias socialinės globos ir panašias paslaugas) bei tam pasirenka VšĮ teisinę ir individualios veiklos teisinę formas (Fokus grupės interviu). Net keli informantai pasakojo, kad atskiros savivaldybės skatina ir yra suinteresuotos perduoti NVO ar socialiniam verslui šias paslaugas (Fokus grupės interviu). Minėta, kad yra naujų paslaugų grupės (socialinė globa namuose), kuri galėtų būti patraukli tiek individualia veikla užsiimantiems globos specialistams, tiek veikiantiems galima karty. Tiesa, specialistai galimame kooperatyvų veikime matė tam tikrų galimų trūkumų.

Pasirenkama tiek daug skirtingų teisinių veikimo formų, kad kartais kyla klausimas. Tai čia toks niuansas. Nes žinote, biudžetinio sektoriaus įstaigos garantuoja kokybę per garantijas, licencijas ir čia viskas. Individualiai dirbantį specialistą būna sunkiau sukontroliuoti. Aš išvelgiu čia pavojų (Fokus grupės interviu). Šis interviu atskleidžia, kad socialinio verslo formose informantai matė galimų apribojimų bei abejojo galima platesne socialinio verslo plėtra.

Tuo pat metu kai kurie iš jų abejojo ar atsiras pakankamai paskatų specialistams steigti socialinius kooperatyvus (Fokus grupės interviu).

Galimos socialinių kooperatyvų veiklos sritys. Kokybiniame tyrimu siekta išsiaiškinti ekspertų nuomones apie galimas socialinių kooperatyvų ekonominės veiklos sritis ir galimą teisėtų veiklos sričių išskyrimą (kaip yra reguliuojama Italijoje ir kai kuriose kitose šalyse). Informantai pastebėjo, kad dabartinis reguliavimas, kuriuo neribojamos veiklos sritys yra priimtinas.

Dabar socialinis verslas gali veikti daugelyje, tarkime ir aplinkosaugos srityje ir teikti psichologinių sprendimų paslaugas. Tai, iš tikrųjų socialinis verslas renkasi kurią nori sritį. Ir mes pavyzdžiui, mes dirbame su viešųjų paslaugų perdavimu ir manome, kur gali būti efektyvu, tai paslaugos turėtų būti perduotos NVO, socialiniams verslams arba tradiciniams verslams. Svarbu - tai, kad yra iš ko rinktis, nes ne visose savivaldybėse yra pajėgių. Socialiniai verslai yra tik kūrimosi stadijoje ir, matyt, tas pats yra ir su NVO. Jos ne visada yra pajėgios. Taigi, socialiniai kooperatyvai gali kurtis ir bandyti tą daryti. Mes dabar turėtumėm kalbėti, kaip galima būtų dabar jiems padėti. Nemanau, kad tam tikro juridinio vieneto sukūrimas būtų svarbus. Aš manau, kad reikėtų kalbėti apie kitokias paskatas, kurios padėtų socialiniams verslams, pavyzdžiui finansavimo priemonės ir gal mokestinės lengvatos. Tai tiesiog nesinorėtų bėgti prieš važiuojantį traukinį, o reikėtų įvertinti esamą situaciją. Mes atlikome studiją ir išsiaiškinome, kad dauguma socialinių verslų veikia pagal (Fokus grupės interviu).

Informantas (atstovavo ministerijai pavaldžią agentūrą atsakingą už socialinių verslų rėmimą) dalindamasis savo nuomone, atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvos socialinio verslo politika prioretizuoja viešųjų paslaugų perdavimą bei yra diskutuojama apie kito pobūdžio rėmimą. Lietuvos valdžios institucijos galvoja sustiprinti socialinio verslo įmones taikydamos mokestines, viešųjų paslaugų perdavimo ir kito rėmimo priemones šias priemones.

Socialinis kooperatyvo modelio pranašumai derinant pajininkų verslo interesus ir socialinę misiją. Atliktu tyrimu buvo nagrinėta nuomonė apie galimybes socialiniam kooperatyvui derinti socialinę misiją (socialinį interesą), darbuotojų kooperavimąsi ir siekius gauti pelno. Dalis informantų pastebėjo, kad socialinio kooperatyvo teisinė forma suderina verslo ir socialinius interesus bei tai vertino pozityviai.

Jūsų pasakytas argumentas prieš VŠĮ yra argumentas už socialinius kooperatyvus. Nes socialiniai kooperatyvai gali pasidalinti dalį pelno ir nereikia. [...] Na taip tai yra socialinio kooperatyvo privalumas prieš kai kurias kitas formas. Ir kai jie yra visi bendrasavininkiai ... (Fokus grupės interviu).

Tęsdamas, informantas aiškino, kad egzistuoja praktikos, kad kai kurios NVO gautas pajamas išsidalina padidindamos dalininkams atlyginimus ar ieško kitų būdų. Tuo tarpu, jo manymu socialiniai kooperatyvai yra gera teisinė forma interesų derinimui.

Dalis informantų akcentavo, kad esamas reglamentavimas leidžia kooperatyvus steigti jau dabar. Štai vienas informantas fokus grupėje dalinosi tokia nuomone:

J ... jeigu kalbame apie socialines paslaugas, socialinę globą, tai reikia socialinius darbuotojus apmokyti steigti, paaiškinti kaip veikia bei geri vadybininkai yra reikalingi. Tuomet jau per kitas priemones ar lengvatas galima [...] Bet žinia, išskyrus žemės ūkį, tokie kooperatyvai neegistuoja arba jie yra iš principo. Tai aš manyčiau, kad iš principo reikėtų įdėti norint, kad viskas įsisuktų. Ta prasme, nepakaktų tik įstatymą pakeisti ar teisinę formą pakeisti. Reikėtų daugiau pastangų įdėti, kad visuomenė ir aktyvistai pamatytų socialinių kooperatyvų privalumus ir naudą (Fokus grupės interviu).

Šis interviu parodo, kad ekspertai ir praktikai supranta, kad yra kooperacinio verslo veikimo galimybės veikiant socialinėje srityje, tačiau jos turi tam tikrus apribojimus. Be to, šis informantas gerai suvokė (jis pats buvo įkūręs kelias socialines įmones ir buvo susijęs su Lietuvos ir ES socialinio bei smulkiojo verslo rėmimo politika) socialinių kooperatyvo steigimo kliūtis bei argumentavo, kodėl reikėtų kompleksinių priemonių prasidedančių informavimu apie šį verslo modelį.

Kitas informantas buvo kiek skeptiškas socialinio kooperatyvo modelio reglamentavimu. Jis savo pastebėjimus grindė ir socialinių kooperatyvų modelio Italijoje specifiška bei ieškojo atitikmenų Lietuvos teisinės formose:

Mūsų asociacija yra didžiausio socialinio verslo asociacijos narys, kurios vadovas konsultavo įdiegiant Lenkijos respublikos socialinio verslo modelį. Jis pats yra Italas ir mes kalbėjome daug. Ir mes labai daug kalbame, nes Lietuvoje esame užstrigę ir reikia sprendimų. Ir Lenkija turi iššūkių, tad negalima pasakyti, kad ši šalis viską išsprendė ir čia yra panacėja. Tai čia yra pirmas dalykas. Kalbant apie Italų kooperatyvų bendroves, tai ten yra „A“ ir „B“ socialines bendroves. Tai ten vienas atitiktų daugumą mūsų VŠĮ, kai 100 proc. yra investuojama į socialines misijas, o kito atitikmens mes neturime, bet galima ieškoti atitikčių su Mažosios bendrijos teisine forma. Nu tai, mes nesame apsibrėžę ir jeigu atsirastų apibrėžimas ir kriterijai, tai Lietuvoje mes turėtumėme apsibrėžti tuos kriterijus. Pagrindinis kriterijus yra tas, kad socialinis verslas turi reinvestuoti. Svarbus tas kriterijų reinvestavimo nustatymas. [...] Šiandien Lietuvoje yra verslui nemažai teisinių formų ir tai nėra problema ir socialiniai verslai kuriasi, kaip VŠĮ ir Mažosios bendrijos (Fokus grupės interviu).

Nagrinėjant šį interviu galima pastebėti, kad informantas įvardijo gauto pelno reguliavimo kriterijų nustatymą socialinio verslo modeliams ir suponuotas aktualijas bei skirtingus poveikius. Kita vertus, jis ne visai korektiškai sulyginęs „A“ tipo Italijos kooperatyvus su Lietuvoje dominuojančia NPO teisine norma VŠĮ. Reikia pastebėti, kad tarp šių teisinių formų yra esminių skirtumų (Borgaza, 2020). Kita vertus, toliau interviu metu informantė dalijosi patirtimis apie tai, kad kai kurie Lietuvos socialinio verslo steigėjai specialiai rinkosi MB ir socialinės misijos (minėta, kad nesirinko VŠĮ) derinimą matydami tame naudą (Fokus grupės interviu).

Dėl socialinių verslų priežiūros perduodant jiems viešųjų paslaugų teikimą ar teikiant finansinę paramą. Kaip nagrinėta ankstesnėse dalyse, daugelis šalių pakankamai griežtai reguliuoja ir prižiūri socialinį verslą. Kokybiniu tyrimu siekta išsiaiškinti kiek tai būtų aktualu Lietuvoje ir kokie yra ekspertų požiūriai į griežtesnį veiklų apibrėžimą, įmonių veikimo sritis, kontroliuoti pajamų struktūrą ir išlaidas ir t.t.. Pašnekovai reflektuodami ir diskutuodami šia tema pastebėjo, kad perteklinio reguliavimo nereikėtų. Tai vienas informantas dirbantis valstybės agentūroje su socialiniais verslais pastebėjo:

Nemanau, kad mes, .. nemanau, kad to reikėtų. Tuomet kiltų klausimas, o kur dėsiai tie verslai, kurie „nepalys“ po socialinio verslo apibrėžimu. Reikia galvoti, ką daryti su tais verslais. Pavyzdžiui, jeigu kuriu socialinį verslą aplinkos apsaugos srityje ir nepatenku po tuo apibrėžimu, ką man tuomet man reikia daryti, kaip reikia vystyti verslą (Fokus grupės interviu). Informantė pratęsdama mintį pastebėjo, kad reikia aiškesnio supratimo, apibrėžimų susijusių su atskirais socialinio verslo modeliais, tiek su socialiniais kooperatyvais. Apskritai, diskusija fokus grupėje atkleidė, kad supratimo, kas yra socialinis verslas ir kuo jis skiriasi nuo kitų NPO teikiančių paslaugas nėra aiškus. Interviu medžiaga indikuoja, kad valstybės agentūroms viskas yra aiškiau, kai kalbama apie NVO (ar NPO, kalbėta dažniausiai jas įvardijant „VšĮ“) veikiančias socialinės ekonomikos srityje. Tuo tarpu kiti socialiniai verslai (besinaudojantys verslo bendrovių teisinėmis formomis bei vykdančios socialinę misiją) kelia abejonių dėl atitikčių (Fokus grupės interviu).

Apibendrinant kokybinio tyrimo duomenis galima pastebėti, kad socialinių kooperatyvų steigimui nėra susiformavusios palankios sąlygos. Lietuvoje nėra stipraus kooperatyvų judėjimo, o nedidelis skaičius kooperacinių bendrovių veikia tik siauruose ekonomikos sektoriuose, - žemės ūkyje ir miškininkystėje. Tad socialinio verslo steigėjams galėtų būti sudėtinga vadovautis geraisiais pavyzdžiais, perprasti kooperacinių bendrovių organizaciją ir t.t. Interviu medžiagos analizė atskleidžia, kad specialistų (atstovaujančių socialinių paslaugų sektorių asocijuotas organizacijas, valstybės tarnautojų) supratimas apie socialinius kooperatyvus ir šio socialinio modelio privalumus yra labai ribotas arba minimalus. Aiškaus supratimo neturi ir ekspertai veikiantys dalyvaujantys paramos socialiniam verslui politikos procesuose. Apskritai, dėl socialinių verslų modelių ir jų teisinių formų įteisinimo diskutuoja dažniausiai ekspertai ir akademikai, o kiti viešųjų politikos procesų veikėjai į tai neįsitraukia. Tai lemia kompleksinės priežastys tarp kurių ryškios yra kelios, - kad Lietuva pasirinko savitą socialinio verslo paramos ir

reguliavimo politiką, kurioje nėra įteisinti (kaip teisinės formos) ir prioretizuojami keli socialinio verslo modeliai.

Socialinės kooperacinės bendrovės modelis, kaip socialinio verslo vystymo pagrindas patrauklus pasirodė tik daliai tyrimo dalyvių. Dalis informantų pasisakė už verslo plėtojimo idėją, kai susibūrę socialinio verslumo iniciatoriai ar paslaugų teikėjai (socialinių darbuotojai, globos specialistai, vietos bendruomenių amatininkų ir pan.) steigia kooperacinę bendrovę nepriklausomai ar yra įteisinta ar nėra teisinė forma. Jie aiškino, kad savo pobūdžiu toks socialinio verslo modelis turi pranašumų dėl kooperavimosi principų, pelno paskirstymo ir t.t., Kita dalis informantų buvo skeptiškesni socialinių kooperatyvų steigimuisi pastebėdami, kad socialinio verslo ekosistemoje ryškiausiai pastebimos NPO, kurios naudojami NVO teisinėmis formomis (t.y. VšĮ) bei populiari Mažosios bendrijos teisinė forma. Jie savo poziciją grindė argumentu, kad teisinė forma nėra reikšmingas dalykas, o svarbiausia yra steigimas ir sėkmingai vykdoma veikla atliepiant socialinę misiją ir kitus socialinio verslo bendrovės principus. Kita vertus, nuomonių analizė atskleidė socialinio verslo sampratų prieštarumą.

4. Išvados ir rekomendacijos

1. Socialinių kooperatyvų sąvoka nėra aiškiai nusistovėjusi mokslinių ir viešosios politikos tyrimų lauke. Mokslininkų ir jais sekančių praktikų požiūrius lemia skirtingos socialinės minties tradicijos, kooperacinio judėjimo paveldas ir skirtingi socialinių kooperatyvų modeliai ir jų veiklos kontekstai įtakoja požiūrius ir sampratas. Socialiniai kooperatyvai yra siejami su dviem elementais: 1) kooperacine organizacija ir kolektyviu narių interesu; 2) išskirtine socialine misija ar veiklų sritimi (socialinių paslaugų teikimas, socialinė integracijos vykdymas ar kitų veiklų vykdymas veikiant socialinėje ekonomikoje ar ne pelno sektoriuje ar pan.). Be to, apibrėžimuose šis verslo modelis tikslinamas priešinant jį tradicinių kooperatyvų organizacijai. Taip pat, ši kooperacinė veikla yra suprantama ir kaip socialinės politikos ar plačiau viešųjų paslaugų teikimo politikos dalis.
2. Socialinių kooperatyvų sąvokos yra įtvirtintos nemažos dalies Vakarų šalių teisėje. Pirmieji socialinio kooperatyvo sąvoką įvedė Italijos sprendimų priėmėjai, o jais sekė nemaža dalis kitų valstybių. Vakarų valstybių teisės aktuose Teisės aktais buvo nustatytos ne tik socialinių kooperatyvų, kaip socialinių įmonių statusas, bendrovės organizacija, bet ir apibrėžtos jų veiklos kryptys.
3. ES ir kai kurios valstybės taiko kooperatyvų, kaip socialinės ekonomikos ar socialinių įmonių palaikymo politikas. Šios politikos apima kelias priemones: 1) išskirtinį teisinį reglamentavimą palaikant šių verslo formų įmones (ar socialines įmones); 2) specialias rėmimo programas ar pavienes priemones (tikslines dotacijas, lengvatas naudojant turtą ir t.t.). Dažniausiai buvo remiami žemės ūkio kooperatyvai, nes tai atliepė politinius valdžių tikslus ir dalies žemdirbių interesus. Ši politika išskiria kooperatyvus, kaip įmones užtikrinančias tam tikrą socialinį teisingumą šiuolaikiniame kapitalizme (arba kapitalo ir darbo santykiuose). Kita vertus, socialinių kooperatyvų rėmimui yra numatomos išskirtinės mokestinės lengvatos (Italijoje, Ispanijoje ir kitose šalyse). Socialinių kooperatyvai remiami ES struktūrinių fondų parama Vengrijoje ir Lenkijoje. Be to, daugelyje šalių yra sukurta palanki reguliacinė aplinka. Apskritai, socialinių kooperatyvų paramos ir reguliavimo politika yra tiesiogiai siejama su socialinių (ar socialinės ekonomikos) įmonių paramos politikomis. Ši politika persidengia su socialinėmis, integravimo į darbo rinką politikomis.

4. Socialiniai kooperatyvai priskiriami mišriam socialinio kapitalo įmonių modeliui. Šis modelis: 1) suderina tris interesus, - narių savitarpio paraos, kapitalo ir socialinį; 2) jų pajamos yra hibridinės (pajamos iš rinkos ir parama iš valdžios ar viešųjų paslaugų teikimas). Apskritai, socialinių kooperatyvų modelis išsiskiria tuo, kad specifiskai subalansuoja narių interesus (savitarpio interesus) su bendraisiais visuomenės (svarbi yra bendroji socialinė misija) ir tikslinių grupių interesais (dažniausiai teikia socialines paslaugas tikslinėms grupėms).
5. Socialinių kooperatinių bendrovių atsiradimą ir plėtrą nulemia keli pagrindiniai veiksniai ar jų kombinacijos: 1) socialinės problemos bei jų sprendimo veikiant kartu poreikiai; 2) kooperatyvų tradicija ir tradicinio kooperatinio judėjimo paskatos; 3) aukštas socialinis kapitalas ir socialinis pasitikėjimas; 4) valdžios sukurtas reguliavimas (specialūs teisiniai pagrindai) ir mokestinės paskatos bei rėmimas per viešąsias politikas. Dažniausiai kooperatyvai (tai atskleidžia empiriniai tyrimai) yra pagrįsti atvira naryste ir savanoryste (dažnai įdarbinami ir samdomi darbuotojai). Savaime suprantama, didžiausią naudą iš kooperatinių bendrovių veiklos gauna jų nariai. Be to, svarbi yra ir socialinių kooperatyvų autonomija nuo valdžios ir kitų suinteresuotų veikėjų poveikių (privataus verslo veikėjų, investuotojų).
6. Socialinių kooperatyvų teisės sudaro savarankišką verslo teisės institutą, kuris apima socialinių įmonių, bendrovių, finansinės apskaitos bei mokesčių teisės normas. Šis institutas atskirose šalyse yra pakankamai plačiai išplėtotas ir nuolat keičiamas. Socialinių kooperatyvų teisės institutas nėra tipiškas nacionalinėse teisėse tiek verslo bendrovių, tiek socialinių įmonių reglamentavimo aspektais. Socialinių kooperatyvų teisė reguliuoja socialinių kooperatyvų kapitalo investicijas, pelno paskirstymą, numato mokestines lengvatas, veiklos sritis ir įtvirtina kontrolę ir atskaitomybę. Nagrinėjant socialinių kooperatyvų instituto pokyčių tendencijas galima pastebėti, kad Europos šalys siekia kooperatyvus paversti NPO pobūdžio organizacijomis, ir mažinti kooperacinių bendrovių principų svarbą.
7. Lenkijos Respublika socialinių kooperatyvų modelį kūrė remdamasi Italijos kooperacinių bendrovių modeliu. Tradicinių kooperatyvų veikimas (nepaisant nuosmukio) tapo savita paskata įteisinant socialinių kooperatyvų statusą, nematant veikimo sritis, organizaciją ir t.t. Socialiniai kooperatyvai yra svarbiausias verslo

modelis socialinio verslo ekosistemoje. Lenkijos socialinių kooperatyvų veikla apima dvi dimensijas: socialinę ir verslumo/ekonominę. Taigi faktiškai tai yra hibridinio tipo organizacija. Lenkijos socialinėms kooperacinėms bendrovėms leidžiama veikti teikiant 1) lokalias socialines paslaugas ir įtraukiant į darbo rinką, įdarbinus socialinės atskirties grupes; 2) teikiant paslaugas socialinėje srityje bei atliepian visuomenės interesą / naudą. 2022 m. įstatymo pakeitimai labai aiškiai apibrėžė socialinės reintegracijos, integracijos į darbo rinką bei visuomenei naudingų paslaugų sąvokas. Lenkijos socialinių kooperatyvų ekosistema laikoma viena iš sėkmingiausių Vidurio ir Rytų Europoje. Tai grindžiama keliais argumentais: 1) socialinių kooperatinių bendrovių ekosistema didėjo ir veikė sėkmingai; 2) socialiniai kooperatyvai išliko autonomiškai nuo centro valdžios (dalinai ir nuo vaivadijų, skirtingai negu įvyko Vengrijoje). Nevienareikšmiai mokslininkai vertina Lenkijos valdžių paramos politiką nukreiptą į socialinių kooperatyvų palaikymą. Dalis akademikų ir viešosios politikos analitikų mano, kad ji buvo sėkminga nes sustiprino kooperatines bendroves ir visą ekosistemą. Kiti teigia, kad kooperatyvai tapo per daug priklausomi nuo valdžios skiriamos paramos, o jų veikla nutolo nuo siekio dalį pajamų užsidirbti iš rinkos. Pastebėtina tai, kad 2018 m. dauguma kooperatyvų veikė nuostolingai. Lenkijos paramos politiką sudarė trys tikslai ir juo atliepiančios priemonės: 1) nustatyto reguliavimo tobulinimas; 2) socialinių projektų rėmimo programų, fondų intervencijos; 3) mokesčių lengvatos ir jų plėtimas. Lenkijos socialiniai kooperatyvai naudojami ES struktūrinės paramos priemonėmis plėsdami veiklą.

8. Visos eilė mokslinių tyrimų ir solidžių viešosios politikos studijų (daugiausia užsakytos ar atliktos ES ir EBPO ekspertų) atskleidžia, kad socialinės ekonomikos sektorius ir socialinės ekonomikos įmonės (socialinis verslas) yra beveik nepastebimas ir yra sąlyginai mažai išplėtotas. Lietuvoje veikia nedaug socialinio verslo įmonių (2019 m. apie 90 socialinių verslų). Taip pat, mokslininkai ir analitikai pastebi, kad Lietuvoje nesukūrė svarbios paskatos socialinės ekonomikos vystymui dėl kultūrinių, ekonominių, socialinių apribojimų, o socialinė ekosistema plėtojosi iš „apačios į viršų“ būdu ir yra pagrįsta socialinio verslo iniciatorių aktyvumu. Kita vertus, ilgą laiką (bent iki 2014 m.) nebuvo ir išplėtotos socialinio verslo paramos ir paskatų politikos ir nesukurti aiškūs teisiniai pagrindai, neapibrėžtos socialinių įmonių teisinės formos.

- Socialiniai kooperatyvai yra žinomi tik ekspertams, kaip socialinio verslo modelis. Pastebėtina tai, kad socialinių kooperatyvų steigimas yra mažai nagrinėtas moksliniuose tyrimuose, analitinėse studijose ir pan.
9. Kaip rodo moksliniai tyrimai tradicinių kooperatyvų sistema yra neišvystyta ir fragmentuota (Ribašauskienė et al., 2019; Ramanauskas et al., 2017; Ramanauskas, 2021). Tuo tarpu socialinio verslo ekosistema sparčiai formuojasi ir dinamiškai plečiasi (bent jau nuo 2016-2018 m), tačiau specifiškai (Pranskevičiūtė & Neverauskienė, 2018; Neverauskiene & Pranskeviciute, 2021).
 10. Kaip atskleidžia tyrimai, socialinės ekonomikos įmonių sampratos nėra nusistovėję Lietuvoje ir dar vis kelia klausimų akademikams ir viešosios politikos analitikams. Pirmiausiai, reikia pastebėti, kad socialinis verslas yra skirtingai apibrėžiamas (bendresni socialinių įmonių, socialinės ekonomikos apibrėžimai teisės aktuose, viešosios politikos dokumentuose) ir nevienareikšmiai suprantamas. Kita vertus, tai nėra Lietuvos išskirtinumas, bet jau vertinant pagal autoritetingus lyginamuosius tyrimus ir vertinimai.
 11. Kooperacinių bendrovių studijų analizė atskleidė, kad Lietuvoje nėra stipraus kooperacinio judėjimo apimančio plačias ekonominės veiklos sritis. Empiriniai duomenys atskleidžia, kad labai nedaug kooperatyvų (2020 m. veikė 182 kooperatinės bendrovės ir jos sudarė apie 0,05 proc. nuo visų juridinių vienetų veikiančių pagal kitas teises formas). Dauguma kooperatyvų veikė žemės ūkio, miškotvarkos (miško savininkų kooperatyvai) ekonominės veiklos srityse. Kaip rodo tyrimai, kooperacinį judėjimą stabdo ne tik reguliaciniai apribojimai, finansavimo (ar kapitalo pritraukimo) problemos, bet ir neigiamos visuomenės nuostatos. Kooperacinio judėjimo plėtotei ir kooperatyvų steigimui nėra palankios viešosios politikos, kuri palaikytų ir skatintų. Tiesa, 2018 m., ŽŪM inicijavo (paskatino EBPO rekomendacijų) LR kooperacinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymo pataisas ir tęsė reguliavimo tobulinimą siekdama palengvinti kooperatyvų steigimą. Aišku, visos paminėtos iniciatyvos buvo orientuotos į žemės ūkio sektoriaus veikėjus. Svarbu pastebėti, kad kooperatyvai neveikia socialinių paslaugų srityse. Dar daugiau, jų veiklą šioje srityje riboja keli teisės aktai susiję su ES struktūrinės paramos įsisavinimu.

12. Dėl socialinių kooperatyvų teisinės formos ir jų veikimo. Socialinių kooperatyvai negali veikti, kaip socialinės ekonomikos įmonės pagal specialią teisinę formą (nėra įteisintas specialus verslo modelis) apibrėžtą teisės aktuose. Vis dėlto, socialiniai kooperatyvai gali būti steigiami vadovaujantis galiojančiu reguliavimu kooperatinėms bendrovėms veikiančioms verslo įmonių teisiniais pagrindais ir veikti remdamiesi įtvirtintomis socialinio verslo modelio kriterijais. Kaip jau nagrinėta Italijos pavyzdžiu, socialinių kooperatyvų judėjimo iniciatoriai pradėjo naujo tipo kooperatinių bendrovių veiklas vadovaudamiesi kooperacinių bendrovių teisine forma ir veikdami pagal socialinio verslo vizijas bei kriterijus. Taigi, specialios socialinio verslo formos nebuvimas netampa neperžengiama kliūtimi socialinių kooperatyvų steigimui.
13. Socialinių kooperatyvų steigėjai gali įsteigti socialinę įmonę vadovaudamiesi ne tik kooperatinių bendrovių teise, bet ir pasiremdami *Socialinio verslo koncepcija* patvirtinta ministro įsakymu (LR EIMIN ministro įsakymas, 2015). Ši koncepcija numato, kad kooperatyvai atitinka socialinės ekonomikos verslo modelį (kaip ir kitos teisinės formos) Tiesa, socialinis kooperatyvas turi atliepti charakteristikas: „*verslumo (nuolatinė ūkinė komercinė veikla), socialinį (socialinių tikslų siekimas) ir valdymo (ribotas pelno paskirstymas, skaidrus valdymas)*“. Ministro įsakymas numato, kad galimos socialinio kooperatyvo veiklos turėtų vykti: socialinių paslaugų reikmių srityse arba gamybos susijusios su socialine ir profesine integracija. Be to, galimai įsteigtas ir pradėjęs veikti socialinis kooperatyvas turėtų: 1) siekti pagrindinio tikslo – išmatuojamo ir teigiamo socialinio poveikio; 2) gautas pelnas turėtų būti reinvestuojamas atliepiant pagrindinį tikslą; 3) turėtų įtraukti suinteresuotuosius asmenis ar jų teisėtus atstovus, kuriems daro poveikį vykdoma veikla; 4) socialinis verslas yra nepriklausomas nuo valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų, viešojo sektoriaus organizacijų ir kitų organizacijų.
14. Kokybinis tyrimas atskleidė, kad socialinių kooperatyvų steigimui nėra susiformavusios palankios sąlygos. Lietuvoje nėra stipraus kooperatyvų judėjimo, o nedidelis skaičius kooperacinių bendrovių veikia tik siauruose ekonomikos sektoriuose, - žemės ūkyje ir miškininkystėje. Dėl šios priežasties socialinio verslo steigėjai nesupranta, negali vadovautis geraisiais pavydžiais bei perprasti kooperatinių bendrovių organizaciją, naudas ir t.t. Interviu medžiagos analizė atskleidė, kad

specialistų (atstovaujančių socialinių paslaugų sektorių asocijuotas organizacijas, valstybės tarnautojų) supratimas apie socialinius kooperatyvus ir šio socialinio modelio privalumus yra labai ribotas arba minimalus. Aiškaus supratimo neturi ir ekspertai veikiantys dalyvaujantys paramos socialiniam verslui politikos procesuose. Apskritai, dėl socialinių verslų modelių ir jų teisinių formų įteisinimo diskutuoja dažniausiai ekspertai ir akademikai, o kiti viešųjų politikos procesų veikėjai į tai neįsitraukia. Tai nulėmė kompleksinės priežastys tarp kurių ryškios yra kelios, - kad Lietuva pasirinko savitą socialinio verslo paramos ir reguliavimo politiką, kurioje nėra įteisinami (kaip teisinės formos) ir prioretizuojami keli socialinio verslo modeliai.

15. Socialinės kooperacinės bendrovės modelis, kaip socialinio verslo vystymo pagrindas patrauklus pasirodė tik daliai tyrimo dalyvių. Dalis informantų pasisakė už verslo plėtojimo idėją, kai susibūrę socialinio verslumo iniciatoriai ar paslaugų teikėjai (socialinių darbuotojai, globos specialistai, vietos bendruomenių amatininkų ir pan.) steigia kooperacinę bendrovę nepriklausomai ar yra įteisinta ar nėra teisinę forma. Jie aiškino, kad savo pobūdžiu toks socialinio verslo modelis turi pranašumų dėl kooperavimosi principų, pelno paskirstymo ir t.t., Kita dalis informantų buvo skeptiškesni socialinių kooperatyvų steigimuisi pastebėdami, kad socialinio verslo ekosistemoje ryškiausiai pastebimos NPO, kurios naudojami NVO teisinėmis formomis (t.y. VšĮ) bei populiaru Mažosios bendrijos teisinė forma. Jie savo poziciją grindė argumentu, kad teisinė forma nėra reikšmingas dalykas, o svarbiausia yra steigimas ir sėkmingai vykdoma veikla atliepiant socialinę misiją ir kitus socialinio verslo bendrovės principus. Kita vertus, nuomonių analizė atskleidė socialinio verslo sampratų prieštarumą.
16. Kokybinio tyrimo metu nagrinėtas socialinių kooperatyvų reguliavimas, teisinės formos įtvirtinimas bei valdžių paramos būdai ir apimtys. Kokybinio tyrimo dalyviai pasisakė už galimą mažesnius ribojimus išskiriant socialinio kooperatyvo veikimo sritis. Tyrimo dalyviai minėjo, kad svarbu įtvirtinti socialinės misijos atliepimo saugiklius kooperatyvams, kaip ir kitiems socialinio verslo bendrovėms. Labai reikšminga paskata ekspertai laikė

Rekomendacijos

	Prioritetai
<p>Rekomenduojama atsakingoms ministerijoms (SOCMIN, EIMIN, ŽŪM) ir jų pavaldžioms agentūroms, socialinio verslo asocijuotiems atstovams atsižvelgti į kooperacinių bei socialinio verslo principų derinimą diskutuojant (teisėkūros procesai dėl socialinio verslo vystymo skatinimo, paramos socialiniam verslui ir t.t.) ir skatinant socialinių kooperatyvų steigimą. Rekomenduojama įtraukti socialinį verslo modelio aptarimą į socialinio verslo rėmimo politikos darbotvarkes bei susijusių dokumentų rengimą (poveikio vertinimus, viešosios politikos analitines studijas, debatų tematiką ir t.t.).</p>	
<p>Rekomenduojama parengti kooperatyvų teikiančių socialines paslaugas steigimo ir steigimo vadovus, kuriame būtų aptartos sekančios temos: socialinių kooperatyvų sampratos ir verslo modelio naudos, socialinio verslo misijos derinimas su kooperatinės bendrovės teisine forma, LR kooperacinių bendrovių teisinės formos, kooperatyvų veikimo sėkmės pavyzdžiai užsienio šalyse, kooperacinės bendrovės steigimo žingsniai, socialinio kooperatyvo veiklos rizikos).</p>	
<p>Rekomenduojama inicijuoti informavimo – mokymo projektus supažindinančius socialines, socialinės globos, socialinės reabilitacijos paslaugas teikiančius darbuotojus su socialinių kooperatyvų modeliu, gerosios patirties atvejais ir galimybės pasirinkti šį verslo modelį socialinio verslo vystymui. Tokių projektų finansavimas galėtų reikšmingai prisidėti prie pirmųjų socialinių kooperatyvų Lietuvoje steigimo. Parengti informacinius pranešimus apie „gerosios praktikos atvejų“ pavyzdžius, steigimo metodiką bei juos veiksmingai išviešinti tiek visuomenei tiek tikslinėms grupėms.</p>	
<p>Rekomenduojama susieti kooperacinių bendrovių rėmimo politikas (dažniausiai nukreiptas į žemės ūkio kooperatyvų rėmimą) ir galimų socialinių bendrovių bei kito tipo kooperatyvų rėmimą.</p>	
<p>Ateityje rengiant kooperacinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymo pataisas numatyti teisės akto pakeitimus numatančius, kad kooperatinė bendrovė gali veikti, kaip socialinis verslas remiantis Socialinio verslo koncepcija patvirtinta ministro įsakymu bei joje apibrėžtais socialinis verslas atitiktis kriterijais (LR EIMIN ministro įsakymas, 2015).</p>	
<p>Surenkti mokslininkų ir praktikų konferenciją ar seminarą skirtą socialinių kooperatyvų steigimo ir paskatų tematikai. Pakviesti į konferenciją socialinio verslo (tiek verslininkus, tiek asocijuotus atstovus), socialinių . Profesinėms sąjungoms tobulinant tarpusavio tinklaveiką, koordinavimą (advokatavimą viešosiose politikose, bendrų pozicijų rengimą santykiuose su darbdavių atstovais) atsižvelgti į tai, kad gali išskirti požiūriai darbuotojų netiesioginio dalyvavimo srityje. Pavyzdžiui, kiek kitokius požiūrius gali turėti šakinių profesinių sąjungų atstovai ar profesinių sąjungų veikiančių įmonių lygiu. Šie požiūriai, išankstinės nuostatos gali nulemti neveiksmingą dalyvavimą, koordinavimą procesų ir pan.</p>	
	

Panaudota medžiaga: literatūra, teisės aktai, dokumentai ir kiti šaltiniai

1. Abramson, A. J., & Billings, K. C. (2020). New legal forms for hybrid organizations. In *The Routledge Companion to Nonprofit Management* (pp. 513-529). Routledge.
2. Adamska, M., Bernacik, M., Goś-Wójcicka, K., Jarębska, K., Kamińska, I., Kudłacz, M., Lenart, M., Bohdziewicz-Lulewicz, M., Maślankiewicz, M., Małodzińska, A., Pacut, A., Piwowarczyk, M., Nałęcz, S., Stasiak-Jaśkiewicz, U., Sekuła, T., Wilk, R. (2019) *Spółdzielczość sprzyjająca włączeniu zawodowemu*. Raport końcowy. GUS, https://mysl.lazarski.pl/fileadmin/user_upload/oficyna/Mysl_Ekonomiczna_i_Polityczna/meip_68__1__meip_69_2/Mys_1_EiP_2-20_4Gardzinski_Labenda.pdf
3. Adomaitytė-Subačienė, I., Girkontaitė, A., Petružytė, D., & Šumskienė, E. (2020). Lietuvos socialinio verslo pradininkų patirtys. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, (21), 8-25.
4. Andriušaitienė, D., & Vižinytė, G. (2019, April). Development of a social business as a social innovation: the case of Lithuania. Conference Paper, In *International Scientific Conference „Contemporary Issues in Business, Management and Economics Engineering”*, Vilnius Gediminas Technical University, 1-10
5. Bartkutė, R., & Skėruvienė, V. (2022). Socialinio verslo iššūkiai Lietuvoje. *Regional Formation & Development Studies*, 36(1), 22-34..
6. Bauwens, T., & Defourny, J. (2017). Social capital and mutual versus public benefit: The case of renewable energy cooperatives. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 88(2), 203-232.
7. Bijman, J., & Iliopoulos, C. (2014). Farmers' Cooperatives in the Eu: Policies, Strategies, and Organization. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 85(4), 497-508.
8. Błazejowska, M. (2021). Economic Efficiency of Polish Social Cooperatives Operating in Tourism and Event. *European Research Studies Journal*, 24(Special 4), 734-748.
9. Bono, L., (2021). *Legal reform as a catalyst for social enterprise*, Morrison Foerster LLP, https://www.lexmundiprobono.org/wpcontent/uploads/2022/01/Lex_Mundi_ProBono_A4_Report_INTERACTIVE_2022.pdf.
10. Borzaga, C., (2020). *Social enterprises and their ecosystems in Europe. Updated country report: Italy*, Publications Office of the European Union, <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=16380&langId=en>
11. Borzaga, C., Galera, G., Franchini, B., Chiomento, S., Nogales, R., & Carini, C. (2020). *Social enterprises and their ecosystems in Europe*. Comparative synthesis report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved April, 30, 2020.
12. Bouchard M. J. (2009). Introduction: The worth of the social economy Bouchard, Marie J., ed. *The worth of the social economy: an international perspective*. No. 2. Peter Lang, 2009, 11-18.
13. Bretos, I., Bouchard, M. J., & Zevi, A. (2020). Institutional and organizational trajectories in social economy enterprises: Resilience, transformation and regeneration. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 91(3), 351-358.
1. Ciepielewska-Kowalik, A., (2020). *Social enterprises and their ecosystems in Europe Country Report, Poland*, European Commission <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=22455&langId=en>.

2. Ciepielewska-Kowalik, A., Starnawska, M., Szymańska, A., & Pielński, B. (2021). Social enterprise in Poland: Institutional and historical context. In *Social Enterprise in Central and Eastern Europe* (pp. 138-151). Routledge.
3. Ciepielewska-Kowalik, A., Vidović, D., Kiss, J., Hubai, L., Legnerová, K., & Dohnalová, M. (2021b). The Influence of Historical and Institutional Legacies on Present-Day Social Enterprises in CEE Countries: Lessons From Poland, Hungary, the Czech Republic and Croatia. In *Social Enterprise in Central and Eastern Europe* (pp. 201-217). Routledge.
4. CIRIEC, (2022). Who we are, <https://www.ciriec.uliege.be/en/who-we-are/>
5. CIRIEC, (2017). *Recent evolutions of the Social Economy in the European Union*, Study, European Economic and Social Committee, http://www.ciriec.uliege.be/wpcontent/uploads/2017/10/RecentEvolutionsSEinEU_Study2017.pdf.
6. Costa, M., Delbono, F., & Linguiti, F. (2022). Cooperative movement and widespread prosperity across Italian regions. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 1-20
7. Defourny, J., & Nyssens, M. (2014). The EMES approach of social enterprise in a comparative perspective. In *Social enterprise and the third sector* (pp. 58-81). Routledge.
8. Defourny, J., & Nyssens, M. (2017). Fundamentals for an international typology of social enterprise models. *Voluntas: International Journal of Voluntary and nonprofit organizations*, 28(6), 2469-2497.
9. Defourny, J., Nyssens, M., & Brolis, O. (2021a). Testing social enterprise models across the world: Evidence from the “International Comparative Social Enterprise Models (ICSEM) project”. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 50(2), 420-440.
10. Defourny, J., & Nyssens, M. (2008). Social enterprise in Europe: recent trends and developments. *Social enterprise journal*.
11. Defourny, J., Mihály, M., Nyssens, M., & Adam, S. (2021b). Introduction: Documenting, theorising, mapping and testing the plurality of SE models in Central and Eastern Europe. In *Social Enterprise in Central and Eastern Europe* (pp. 1-19). Routledge.
12. Diaz, M., Marcuello, C., Nogales, R., (2020). Social enterprises and their ecosystems in Europe. Updated country report: Spain, Publications Office of the European Union, <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=16383&langId=en>
13. Dohnalová, M., Guri, D., Hrabětová, J., Legnerová, K., & Šlechtová, V. (2021). Social Enterprise in the Czech Republic: Heritage and New Developments. In *Social Enterprise in Central and Eastern Europe* (pp. 56-70). Routledge.
14. Drożdż, J., Vitunskienė, V., & Novickytė, L. (2021). Profile of the Small-Scale Farms Willing to Cooperate—Evidence from Lithuania. *Agriculture*, 11(11), 1071.
15. Goleński, W. (2019). Ekonomia społeczna w Polsce— przyczynek do krytyki innowacyjności rozwiązań krajowych. *Ekonomia Społeczna*, (2), 23-33.
16. Göler von Ravensburg, N., Lang, R., Poledrini, S., & Starnawska, M. (2021). How context shapes the character of cooperative social enterprises: Insights from various countries. In *Social Enterprise in Western Europe: Theory, Models and Practice* (pp. 316-332). Routledge.
17. EK komunikatas (2011) *Socialinio verslo iniciatyva. Socialiniams įmonėms plėtoti palankios aplinkos kūrimas socialinių inovacijų ekonomikoje*, 2011.10.25 komunikatas, Nr. (2011)682. <https://emes.net/institutional-members/euricse/>

18. Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komiteto (2009) Nuomonė dėl Įmonių rūšių įvairovės, Pranešėjai Miguel Ángel Cabra de Luna, 01/10/2009, INT/447-EESC-0000-CESE 1454/2009
19. Evers, A., & Laville, J. L. (2004). Social services by social enterprises: on the possible contributions of hybrid organizations and a civil society. *The third sector in Europe*, (pp. 11-41).
20. European Commission (2013). *Social Economy and Social Entrepreneurship. Social Europe Guide*, 4,
21. European Commission (2020). Social enterprises and their ecosystems in Europe. Updated country report: Italy, Publications Office of the European Union, <https://europa.eu/!Qq64ny>.
22. Euricse (2022). *European Research Institute on Cooperative and Social Enterprises*, <https://emes.net/institutional-members/euricse/>
23. Fekete, É. G., Hubai, L., Kiss, J., & Mihály, M. (2021). Social Enterprise in Hungary: Concepts, Models and Institutions. In *Social Enterprise in Central and Eastern Europe* (pp. 84-101). Routledge.
24. Fici, A. (2013). An introduction to cooperative law. In *International handbook of cooperative law* (pp. 3-62). Springer, Berlin, Heidelberg.
25. Fici, A. (2015). Recognition and legal Forms of Social Enterprises in Europe: A Critical Analysis from a Comparative Law Perspective. *Euricse Working Papers*, 82 (15), 1-29.
26. Fici, A. (2022). Social Enterprises and Social Cooperatives in the New Italian Legal Framework for Third Sector Organizations. In *Perspectives on Cooperative Law* (pp. 77-88). Springer, Singapore.
27. Figueiredo, V., & Franco, M. (2018). Wine cooperatives as a form of social entrepreneurship: Empirical evidence about their impact on society. *Land Use Policy*, 79, 812-821.
28. Glouksnyté, O. BENEFITS OF SOCIAL BUSINESS IN A MODERN SOCIETY. *International Journal on Lifelong Education and Leadership*, 6(2), 1-12.
29. Göler von Ravensburg, N., Lang, R., Poledrini, S., & Starnawska, M. (2021). How context shapes the character of cooperative social enterprises: Insights from various countries. In *Social Enterprise in Western Europe: Theory, Models and Practice* (pp. 316-332). Routledge.
30. Gonzales, V. (2010). Italian social cooperatives and the development of civic capacity: a case of cooperative renewal?. *Affinities: A Journal of Radical Theory, Culture, and Action*, 4, 225-251.
31. Grignani, A., Gozzellino, M., Sciullo, A., & Padovan, D. (2021). Community cooperative: A new legal form for enhancing social capital for the development of renewable energy communities in Italy. *Energies*, 14(21), 7029.
32. Gui, B. (1991). The economic rationale for the “Third Sector”. *Annals of public and cooperative economics*, 62(4), 551-572.
33. GUS (Główny Urząd Statystyczny) (2019). *Raport koncowy, Spółdzielczość sprzyjająca włączeniu społecznemu i zawodowemu*, 1-140, http://ozrss.pl/wp-content/uploads/2021/02/spoldzielczosc_sprzyjajaca_wlaczaniu_spolecznemu_i_zawodowemu_-_raport.pdf
34. Harper, M., & Parekh, N. (2021). *Social Enterprise: Cases and Analysis for Understanding Social Business*. Routledge.

35. Huybrechts, B., Nyssens, M., & Defourny, J. (2021). Unity in Diversity: Exploring the Multiple Facets of the Belgian Social Enterprise Landscape. *Social Enterprise in Western Europe*, 21-36.
36. ICA (2022) Cooperative identity, values & principles, <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>
37. Kerlin, J. A. (2012). Defining social enterprise across different contexts: A conceptual framework based on institutional factors. In *Social enterprises* (pp. 91-117). Palgrave Macmillan, London.
38. Kiss, J. & Mihaly, M., (2020). *Social enterprises and their ecosystems in Europe Country Report, Hungary*, European Commission <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=21131&langId=en>
39. Kornilakis, A. (2017). *Report from Greece: The New Law on Social Enterprises in Greece* (No. IKEEART-2020-3146, pp. 206-210). Aristotle University of Thessaloniki.
40. Koptiew, D., & Puzio-Waławik, B. (2019). Spółdzielnia socjalna jako innowacyjna forma działalności w zakresie rozwiązywania problemów społecznych. *Ekonomia Społeczna*, (2), 49-59.
41. Krlev, G., & Anheier, H. K. (2020). Hybridity: Origins and effects. In *The Routledge Companion to Nonprofit Management* (pp. 494-512). Routledge.
42. Kubiak, M. (2020). Social Cooperatives in Poland as an Instrument of Social Policy. *Cywilizacja i Polityka*, 18(18), 40-58.
43. Kuklytė, J., & Vveinhardt, J. (2017). Kuriamos socialinės vertės maksimizavimas: socialinių verslo modelių taikymo Lietuvoje tendencijos. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, (77), 57-79.
44. Lalor Ms, T., & Doyle Dr, G. (2021). *Research on legal form for social enterprise*. Report. <https://rethinkireland.ie/wp-content/uploads/2021/12/Research-on-Legal-Form-for-Social-Enterprises.pdf>
45. Lang, R., & Roessl, D. (2011). The role of social capital in the development of community-based co-operatives. In *New developments in the theory of networks* (pp. 353- 370). Physica, Heidelberg.
46. LSVA Lietuvos socialinio verslo asociacija (2019) *Socialinio verslo galimybių Lietuvoje studija*, p. 1-11
47. LR Vyriausybės nutarimas (2013). *Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012–2016 metų programos įgyvendinimo prioritetinių priemonių patvirtinimo*, 2013.03.13, Nr. 228.
48. LR EIMIN ministro įsakymas (2015) *Dėl Socialinio verslo koncepcijos patvirtinimo*, 2015.04.03, Nr. 5148.
49. LR kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymas (toliau naudojama santrumpa – KBJ), (2022). Nr. I-164 Suvestinė redakcija, 2021-07-01 - 2023-01-02.
50. LR kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymas, (2022). Nr. I-164 3-1 straipsnio pakeitimo įstatymas, 2022.06.30,
51. LR Socialinio verslo plėtros įstatymo (2019) projektas, Nr. 18-14984(2), <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/1ec626406a6e11e99684a7f33a9827ac?jfwid=sagq0o0jm>
52. LR Statistikos departamentas (2021) *Verslas Lietuvoje* (2021 m. leidimas), veikiančios įmonės <https://osp.stat.gov.lt/verslas-lietuvoje-2021/veikiancios-imones>
53. LR ŽŪM. (2022). *Kooperatyvų situacija Lietuvoje*, <https://zum.lrv.lt/lt/kooperacija-zemes-ukyje/kooperatyvu-situacija-lietuvoje>

54. LR ŽŪM. (2022b). Interviu: ūkininkų kooperacija šiandien ir perspektyvos (interviu su ŽŪM Viceministru Pauliu Astrausku, 2022-09-20, <https://www.agroakademija.lt/s/verta-zinoti/interviu-ukininku-kooperacija-siandien-ir-perspektyvos/>)
55. LR ŽŪM (2021) Žemės ūkio, maisto ūkio ir kaimo plėtros įstatymo ir susijusių įstatymų projektų aiškinamasis raštas https://e-seimas.lrs.lt/rs/lasupplement/TAP/02e69130b2e211eba6328c92adabc234/11303679bec111eb91e294a1358e77e9/format/ISO_PDF/
56. Miceikienė, A., Binkienė, D., Savickienė, J., & Butkuvienė, V. (2017). Žemės ūkio kooperatyvų finansavimo galimybės ir problemos. *Apskaitos ir finansų mokslas ir studijos: problemos ir perspektyvos*, (1), 32-40..
57. MRPS, Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej (2022) Rząd przyjął projekt ustawy o ekonomii społecznej, <https://www.gov.pl/web/rodzina/rzad-przyjal-projekt-ustawy-o-ekonomii-spolecznej>
58. MRPS (2020) Informacja o funkcjonowaniu spółdzielni socjalnych działających na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych za okres 2018–2019, 1-92, http://ozrss.pl/wp-content/uploads/2021/02/spoldzielczosc_sprzysajaca_wlaczaniu_spoliecznemu_i_zawodowemu_-_raport.pdf
59. McCain, R. A. (2008). Cooperative games and cooperative organizations. *The Journal of Socio-Economics*, 37(6), 2155-2167.
60. Neverauskienė, L. O., & Pranskevičiūtė, I. (2018). Overcoming paradox for social enterprise definition: Case of Lithuania. *Economic and Managerial Spectrum*, 104-118.
61. Neverauskiene, L. O., & Pranskeviciute, I. (2021). Hybridity of social enterprise models and ecosystems. *Journal of International Studies* Vol, 14(1), 41-59.
62. Novkovic, S. (2022). Cooperative identity as a yardstick for transformative change. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 93(2), 313-336.
63. OECD/EU (2019), “Boosting Social Entrepreneurship and Social Enterprise Development in Lithuania, Indepth Policy Review”, *LEED Working Papers*, 2019, OECD Publishing, Paris.
64. OECD (2022). *Designing Legal Frameworks for Social Enterprises Practical Guidance for Policy Makers*. Local Economic and Employment Development (LEED), OECD Publishing, Paris, 1-80.
65. OZRSS (*Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych*) (2014) Statut, <http://ozrss.pl/zwiazek/statut/>
66. Pakalniškis, V., & Tikniūtė, A. (2010). *Juridinio asmens instituto raidos bruožai šiuolaikinėje Lietuvos privatinėje teisėje*. Regnum est: 1990 m. Kovo 11-osios nepriklausomybės Aktui - 20. Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 575-594.
67. Pansera, M., & Rizzi, F. (2020). Furbish or perish: Italian social cooperatives at a crossroads. *Organization*, 27(1), 17-35.
68. Pečiuliauskas, G. (2002). Kooperatinių įmonių veiklos teisinių ekonominių pagrindų tobulinimas. *Ekonomika*, 57, 76-87.
69. Picciotti, A. (2017). Towards sustainability: The innovation paths of social enterprise. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 88(2), 233-256.
70. Pivoriūnas, A. (2004). Cooperation of private forest owners: case study in Lithuania. *Miškininkystė*, (2), 69-77.

71. PIVORIŪNAS, A. (2020). Forms of cooperation of Lithuanian forest owners: a case review. *Baltic Forestry*, 26(2), 280-286.
72. Poledrini, S. (2015). Unconditional reciprocity and the case of Italian social cooperatives. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 44(3), 457-473.
73. Poledrini, S., & Borzaga, C. (2021). Social Enterprise in Italy: A Plurality of Business and Organisational Models. In *Social Enterprise in Western Europe* (pp. 131-148). Routledge.Reiner, E., Lang, R., & Roessl, D. (2014). Citizen-based co-operatives in the field of renewable energy: The case of Solargenossenschaft Rosenheim. In *Research Handbook on Sustainable Co-operative Enterprise*. Edward Elgar Publishing.
74. Pranskevičiūtė, I., & Neverauskienė, L. O. (2019). Socio-economic enterprise models in Lithuania. In *Business Management, Economics and Social Sciences* (pp. 76-80).
75. Pranskevičiūtė, I., & Neverauskienė, L. O. (2018). Social Enterprises and Their Ecosystems in Europe, Country report Lithuania, Publication Office of EU, 1-16.
76. Pučėtaitė, R., Novelskaitė, A., Pušinaitė-Gelgotė, R., Rusteikienė, A., & Butkevičienė, E. (2019). *Understanding the Role of Social Enterprises in Attaining the Sustainable Development Goals through the Human Capability Approach*. Paper, UNTFSSSE Implementing the Sustainable Development Goals: What Role for Social and Solidarity Economy?, https://knowledgehub.unsse.org/wp-content/uploads/2019/07/169_Pucetaite_Social-Entrepreneurship-Post-Soviet-Context_En.pdf
77. Ramanauskas, J. (2013). Šiuolaikiniai kooperatinės veiklos ypatumai. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, (65), 95-108.
78. Ramanauskas, J. (2021). Kooperatyvų strategijos aspektai.. *Iššūkiai vadybos moksle ir studijose, Tezių ir straipsnių rinkinys*, Nr. 2, Klaipėdos universiteto Socialinių ir humanitarinių mokslų fakultetas 22-26.
79. Ramanauskas, J., Stašys, R., & Contò, F. (2017). The main obstacles and possibilities of the cooperative movement in Lithuania. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, (77), 101-117.
80. Raisiene, A. G., & Urmanavičienė, A. (2017). Mission drift in a hybrid organization: how can social business combine its dual goals?. *Ekonomski vjesnik: Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, 30(2), 301-310.
81. Ramaškienė, L., & Šumskienė, E. (2020). Socialinio verslo įtaka bendruomenių socialinio kapitalo plėtrai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 21, 66-85.
82. Ribašauskienė, E., Šumylė, D., Volkov, A., Baležentis, T., Streimikiene, D., & Morkunas, M. (2019). *Evaluating public policy support for agricultural cooperatives*. *Sustainability*, 11(14), 3769.
83. Richter, B., & Hanf, J. H. (2021). Sustainability as “Value of Cooperatives”—Can (Wine) Cooperatives Use Sustainability as a Driver for a Brand Concept?. *Sustainability*, 13(22), 12344.
84. Salamon, L. M., & Sokolowski, S. W. (2016). Beyond nonprofits: Re-conceptualizing the third sector. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 27(4), 1515-1545.
85. Salamon, L. M., & Sokolowski, W. (2018). The size and composition of the European third sector. In *The third sector as a renewable resource for Europe* (pp. 49-94). Palgrave Macmillan, Cham.

86. von Schnurbein, G., & Hengevoss, A. (2020). Nonprofit Management Context: Continental Europe and Scandinavia. In *The Routledge Companion to Nonprofit Management* (pp. 28-43). Routledge.
87. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej (SRP) (2006) *Ustawa o spółdzielniach socjalnych*, Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych, N. 651, Dz.U. 2018 poz. 1205 <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20060940651/O/D20060651.pdf>
88. Simanavicius, A., Kisielius, E., Kharchevnikova, L., Svorobovych, L., & Chykurkova, A. (2021). Peculiarities of social business concept. *Independent Journal of Management & Production*, 12(6), 660-676.
89. SRP (2018) *Ustawa o spółdzielniach socjalnych*, Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych, Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1205, z 2019 r. poz. 2020, z 2020 r. poz. 875. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001205/U/D20181205Lj.pdf>
90. SRP (2022) Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej, https://orka.sejm.gov.pl/proc9.nsf/ustawy/2321_u.htm
91. Street, C. T., & Cameron, A. F. (2007). External relationships and the small business: A review of small business alliance and network research. *Journal of Small Business Management*, 45(2), 239-266.
92. Stroputė, N., & Kairytė, M. (2016). *Kas daro socialinį verslą socialiniu verslu. Gerosios užsienio praktikos analizė*. JPP Kurk Lietuvai, 1-52.
93. Thomas, A. (2004). The rise of social cooperatives in Italy. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 15(3), 243-263.
94. UN (2011) Building a better world with cooperatives, <https://www.un.org/en/development/desa/news/social/better-world-with-cooperatives.html>
95. Urmanaviciene, A., Chantzi, K., & Tambari, B. (2021a). Challenges of cross-sectoral collaboration of social enterprises in the Baltic states. *European Journal of Social Impact and Circular Economy*, 2(2), 59-75.
96. Urmanavičienė, A., Butkevičienė, E., Erpf, P., & Raišienė, A. G. (2021b). Social Enterprises in Lithuania: Historical Roots and Current Trends. In *Social Enterprise in Central and Eastern Europe* (pp. 123–137). Routledge.
97. Urmanaviciene, A., & Praakli, M. (2021). Legal Context and Support Incentives of Social Enterprises in Baltic Countries. *Social Entrepreneurship Review*, 2.
98. Vazonis, V. (2014). Gamintojų organizacijų kūrimas kaip žemdirbių kooperacijos plėtros Lietuvoje galimybė. *Vadybos mokslas ir studijos-kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 36(2), 435-443.
99. Webb, T., & Novkovic, S. (2014). Introduction: Co-operative economics, why our world needs it. *Webb, T., & Novkovic, S. (Eds.). (2014). Co-operatives in a Post-growth Era: Creating Co-operative Economics. Bloomsbury Publishing* (pp. 1-14).
100. Weisbrod, B. A. (1997). The future of the nonprofit sector: Its entwining with private enterprise and government. *Journal of Policy Analysis and Management: The Journal of the Association for Public Policy Analysis and Management*, 16(4), 541-555.
101. Windsperger, J., & Tuunanen, M. (2011). New Developments in the Theory of Networks: Introduction. In *New Developments in the Theory of Networks* (pp. 1-9). Physica, Heidelberg.

102. Żurakowska-Sawa, J., & Artyszuk, K. (2022). Sources of financing for social enterprises on the example of social cooperatives. *Rozprawy Społeczne*, 15(4), 142-155.

Santraukų sąrašas

EK – Europos komisija.

EBPO – Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija.

KBĮ - kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymas.

EIMIN -

NPO – Ne pelno organizacija.

SOCMIN -

ŽŪM -